

Zdzisława Tołłoczko*

Neoklasycyzm i neoklasycyzmy w architekturze Polski i Łotwy

Część I. Z badań porównawczych nad problematyką rozwoju
neoklasycyzmu na przełomie XVIII i XIX wieku w Rydze, Warszawie,
Krakowie i Mitawie (Jełgawie)

Neoclassicism and neo-classicisms in the architecture of Poland and Latvia

Part I. Comparative research on the issue of the neoclassicism
development at the turn of the 18th and 19th century
in Riga, Warsaw, Krakow and Mitawa (Jelgava)

Słowa kluczowe: Łotwa, Polska, historia architektury,
neoklasycyzm

Key words: Latvia, Poland, history of architecture,
neoclassicism

Wśród konserwatorów zabytków architektury panuje ogólne przekonanie, iż *conservatio sine historiae nihil est*, jednakże nasuwa się nieuchronnie implikacja w postaci kolejnej paremii, że *nihil testamentum sine documentum*. Innymi słowy, najwyższą wartość posiada autentyczność świadectwa decydującego o znaczeniu zabytku i jego randze artystycznej¹. Pod tym względem, co się tyczy źródeł pisanych i materialnych pomników sztuki i architektury, sytuacja w Europie zachodniej, niezależnie od strat, jakie poniesiono w czasie obydwu wojen światowych, przedstawia się stosunkowo korzystnie. Natomiast w Europie środkowej i wschodniej stan zachowanej zabytkowej substancji materialnej oraz przetrzebionych archiwaliów pozostaje daleki od zadowolenia, aczkolwiek godnym szczególnego zainteresowania i satysfakcji pozostaje bezprecedensowa odbudowa, a właściwie kompleksowa rekonstrukcja Placu Ratuszowego w Rydze wraz z otaczającym go kwartałem, który odrodził się niczym Feniks z popiołów w latach 1995-2001². Innym i podobnym zarazem wydarzeniem konserwatorskim, o nieco mniejszej skali, jest całkowita restytucja zniszczonego w latach 1799-1803 Zamku Dolnego w Wilnie, usytuowanego na pl. Katedralnym. Zamek ten, w stylu późnogotyckim, powstał za czasów panowania króla i wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka,

Among conservators of architecture monuments there is a general belief that *conservatio sine historiae nihil est*, however another maxim inevitably comes to mind, namely that *nihil testamentum sine documentum*. In other words, the authenticity of evidence deciding about the importance of a monument and its artistic rank is of paramount value¹. In this respect, regarding written records and material monuments of art and architecture, the situation in Western Europe is relatively favourable, even considering the losses suffered during both world wars. On the other hand, in central and eastern Europe, the state of the preserved material historic substance and ransacked archives remains far from satisfactory; therefore unprecedented rebuilding, or more properly a complex reconstruction of the Town Hall Square in Riga with the surrounding quarter, which was reborn like a phoenix from ashes in the years 1995-2001, remains worthy of particular attention and highly satisfying². Another similar conservation event, though on a smaller scale, is a complete restoration of the Lower Castle in Vilnius, destroyed in the years 1799-1803, and located in the Cathedral Square. During the reign of King and Grand Duke of Lithuania Alexander Jagiellon, the castle was built in the late-Gothic style, and then extensions were made by kings Sigismund the Old and Sigismund

* prof. dr hab. Z. Tołłoczko, Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* prof. dr hab. Z. Tolloczko, Chair of History of Architecture, Urban Planning and Art, Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Department of Architecture, Cracow University of Technology

a rozbudowany został następnie przez królów Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta, aby niestety w następnych stuleciach popaść w ruinę, począwszy od czasów Zygmunta III Wazy. Przeważającym ewenementem architektonicznym i konserwatorsko-urbanistycznym zarazem była odbudowa od podstaw historycznej siedziby wielkich książąt litewskich. Wzorem podobnej decyzji było wcześniejsze postanowienie Edwarda Gierka z 1971 roku o rekonstrukcji warszawskiego Zamku Królewskiego. Zatem wielkim wydarzeniem na Litwie była podjęta przez Sejm Republiki Litewskiej w 2001 roku, z myślą o przeznaczeniu obiektu na siedzibę prezydenta i pomieszczenia muzealne, owa całkowita restytucja wileńskiego zamku. Albowiem już 6 lipca 2009 roku, w rocznicę obchodów tysiąclecia pierwszej wzmianki historycznej o Litwie, dokonano symbolicznego otwarcia Zamku Dolnego, aczkolwiek prace wykończeniowe przy urządzaniu wnętrza trwają nadal³. Przeważającym kontraście pozostają rudymenty Zamku Górnego z wieżą Giedymina pochodzącą z początków XV wieku wraz z Zamkiem Dolnym, będącym XXI-wieczną repliką dawnego oryginału, która ma potwierdzać kontynuację narodowego i artystycznego dziedzictwa współczesnego narodu litewskiego. Innym z kolei przykładem obecnego (dzisiejszego), czyli powstającego u zarania trzeciego tysiąclecia, symbolicznego przejawu trwania i umocnienia pamięci historycznej, jest wzniesienie od nowa Zamku w Berlinie. W czasach istnienia NRD po zburzeniu do cna ruin Zamku zbudowano w tym miejscu Pałac Republiki, a po zjednoczeniu Niemiec gmach ten rozebrano w 2008 roku, a już w 2007 roku Bundestag podjął decyzję o rekonstrukcji Zamku, która miała się rozpocząć w 2010 roku. Ta kontrowersyjna decyzja parlamentu federalnego budzi szereg wątpliwości o charakterze nie tylko finansowo-ekonomicznym, ale i również o naturze estetyczno-artystycznej, stylistycznej i konserwatorskiej. Jak pamiętamy, Bohdan Marconi miał w zwyczaju przypominać, iż do końca nie wiemy, co bardziej szkodzi zabytkom: ich konserwacja czy też jej brak – nie mówiąc już o totalnej restytucji. Czy zatem nie jest to próba odświeżenia znaków dziejowej przeszłości należąca do tych, które nierzadko zakrawają na tworzenie architektoniczno-artystycznych artefaktów, a nawet, jak utrzymują niektórzy historycy sztuki, fałszu historycznego, szczególnie w obliczu faktu, iż odbudowa zamku berlińskiego, której zakończenie planuje się na 2019 rok, wiąże się z przeznaczeniem całości obiektu na hotel i muzeum sztuki afrykańskiej. Takie rozwiązanie nowej funkcji Zamku, budowli o ówczesnych monumentalnych gabarytach, jest z pewnością konserwatorskim ewenementem, z drugiej strony – przyszłe nowe funkcje tego obiektu są przysłowiowym *signum temporis* zmieniających się czasów i obyczajów, a dawna siedziba dumnego rodu Hohenzollernów nie wzbudza już obecnie większych emocji i sentymentów⁴.

Mając na uwadze bieżące precedensy konserwatorskie wypadła, mimo wszystko, wrócić do czasów nieco odleglejszych, mając na myśli imponującą odbudowę stolicy Polski, Warszawy. Stare Miasto wraz z traktem królewskim gruntownie odbudowano i zrekonstruowano, a ocalone obiekty, pozostałe w różnej notabene kondycji, poddano – mniej lub bardziej udanym – zabiegom konserwatorskim, restauratorskim lub renowatorskim. Rekonstrukcja zabytków Warszawy, trwająca nieprzerwanie od 1945 roku, jest kontynuowana niezależnie od zmienności doktryn konserwatorskich i estetyczno-artystycznych. I tej właśnie, między innymi, przyczynie przypisać należy niekonsekwencję w urbanistycznym i architektonicznym planowaniu przestrzennej zabudowy stolicy. Niemalą rolę

August, only to fall into ruin in the following centuries, beginning from the times of Sigismund III Vasa. Thus, the next major architectonic and conservation-urban planning event was the reconstruction from scratch of the historic seat of the Grand Dukes of Lithuania. A similar resolution was an earlier decision of Edward Gierk from 1971 concerning the reconstruction of the Royal Castle in Warsaw. Therefore that complete restoration of the Vilnius castle, approved by the Parliament of the Lithuanian Republic in 2001 with the intention of turning it into the president's residence and a museum, was a momentous event in Lithuania. The symbolic opening of the Lower Castle took place already on 6 July 2009, to celebrate the one thousandth anniversary of the first historic mention of Lithuania, although the finishing work on interior decoration is still continued³. So, there is a significant contrast between the vestiges of the Upper Castle with the Gediminas tower from the beginning of the 15th century, and the Lower Castle that is a 21st-century replica of the old original which is to confirm the continuation of the national and artistic heritage of the contemporary Lithuanian nation. Re-erecting the Castle in Berlin is another example of the current (present-day), i.e. created at the dawn of the third millennium, symbolic manifestation of lasting and strengthening historic memory. In the times of the DDR, after the Castle ruins had been completely demolished and the Palace of the Republic was built on the site; but after the German reunification the edifice was dismantled in 2008, though already in 2007 the Bundestag approved of the decision concerning the Castle reconstruction which was to start in 2010. That controversial decision of the federal parliament has aroused several doubts of not only financial-economic character, but also of aesthetic-artistic, stylistic and conservation nature. As we remember Bohdan Marconi used to say, that we do not really know what damages monuments most: their conservation or its lack – not to mention complete rebuilding. Is it, therefore, an attempt to refresh signs of the historic past, which frequently resembles creating architectonic-artistic artefacts, or as some art historians say historic falsehood, particularly when considering the fact that the Berlin Castle whose reconstruction is to be completed in 2019 is wholly intended to serve as a hotel and a museum of African art? Such a new function of the Castle, a building of monumental dimensions of its time, is certainly a conservation rarity, but on the other hand – future new functions of that object are a proverbial *signum temporis* of the changing times and customs, and a former seat of the proud Hohenzollern family does no longer arouse much emotion or sentiment⁴.

Bearing in mind the current conservation precedents, nevertheless one ought to turn back to slightly more remote times, such as the impressive rebuilding of the Polish capital, Warsaw. The Old Town with the Royal Route was entirely rebuilt and reconstructed, and preserved objects in their varying condition underwent – more or less successful – conservation, restoration or renovation treatment. The reconstruction of Warsaw monuments, which has been taking place since 1945, has continued regardless of the changing conservation and aesthetic-artistic doctrines. And that was, among others, the reason for lack of consistence in the urban and architectonic planning of the spatial development of the capital. A significant role was played by non-artistic, even ideological or socio-cultural factors, shaping mainly

odegrały czynniki pozaartystyczne, a nawet ideologiczne bądź socjokulturowe, kształtujące głównie barokowo-klasycystyczną architekturę odbudowywanego po 1945 roku centrum. Ona przeto najbardziej nas interesuje, będąc naczelnym *leitmotivem* niniejszego eseju poświęconego w znacznym stopniu neoklasycyzmowi oraz jego medievalno-eklektycznym filiacjom. W tym zaiste budzącym podziw Europy dziele odtworzenia historycznego centrum stolicy nie zabrakło oczywiście – wszak nikt nie jest doskonały – wielu błędów urbanistyczno-projektowych popełnionych przez klasowe uprzedzenia i przesady, a niebawem po ‘odwilży’ z 1956 roku, fascynacji socjodeminiem, przez którą zaniedbano rekonstrukcję bądź rewolucyjną cennych obiektów, które albo zostały unicestwione po 1944 roku i wskrzeszone u schyłku XX wieku, jak na przykład pałac Jabłonowski (później ‘nowy’ Ratusz warszawski), obecnie bank na pl. Teatralnym, zaprojektowany w 1997 roku przez Lecha Klajnerta, a z analogicznego łotewskiego przykładu wymienić należy powołanie do życia kompletnej rewitalizacji ryskiego Ratusza, przeprowadzoną w latach 2001-2003 przez zespół wybitnych architektów łotewskich⁵ (ryc. 1, 2).

Tymczasem na dalszą rekonstrukcję klejnotów neoklasycyzmu warszawskiego oczekuje jeszcze szereg miejsc, w których mogłyby zostać odtworzone chociażby tylko bryły budowli, bo na przywrócenie, w części bodaj, wnętrza z epoki raczej trudno liczyć. Nie widać szansy nadal na odbudowę jakże brakujących w krajobrazie stolicy takich dawnych budowli, jak pałac Brühlowski – odrestaurowany niegdyś dla potrzeb MSZ przez Bohdana Pniewskiego (1932-1936) oraz pałac Leopolda Kronenberga – zaprojektowany przez Friedricha Hitziga, a zbudowany w latach 1868-1871 i na koniec, kluczowy odcinek osi saskiej, czyli późniejszy Pałac Saski, wzniesiony w latach 1838-1842 przez ówczesnie szalenie popularnego architekta, Adama Idźkowskiego, który wzorem innych twórców doby romantyzmu kreował nastrojowe dzieła, bądź to w stylu angielskiego neogotyku, jak choćby (nieistniejąca w obecnej postaci) katedra św. Jana w Warszawie (1836-1840) lub też Cesarski Dworzec Kolejowy w Skierniewicach (1846). Adam Idźkowski jest także autorem niezrealizowanego, utrzymanego w neogotyckim duchu, projektu z 1843 roku, Zamku Cesarskiego w Alejach Ujazdowskich. Atoli w pamięci warszawian pozostają resztki dawnej kolumnady pałacowej, gdzie w latach międzywojennych umieszczono Grób Nieznanego Żołnierza. Do przykładów mariażu neoklasycystycznego i neomedievalnego *genre'u* przyjdzie jeszcze powrócić w niniejszym eseju. Natomiast jedną z dawnych realizacji A. Idźkowskiego, przywołujących na pamięć Pałac Saski, jest zbudowany w latach 1951-1952 gmach Ministerstwa Rolnictwa w Warszawie. Chichot historii, a może trzeba było trafić, iż autorzy projektu: Jan Grabowski, Stanisław Jankowski, Jan Knothe i inni w jakiś sposób utrzymali neoklasycystyczną ciągłość historyczno-artystyczną, jednocześnie dostosowując budowlę do socrealistycznego kanonu, zawartego w tym wypadku głównie w ideach tzw. ‘neorenesansu proletariackiego’ lub inaczej mówiąc – mającą egzemplifikować styl narodowy w formie i zarazem ludowy w treści⁶ (ryc. 3, 4). Przeto utrzymując konwencję niniejszego eseju, który pozostaje dwugłosem o niektórych przykładach architektury Polski i Łotwy, dostrzegamy nieuniknione, aczkolwiek uzasadnione, analogie neoklasycyzmu w obu krajach. Jeśli by pokusić się o najbardziej syntetyczny *tour d'horizon* neoklasycystycznej architektury Rygi, to wypada, mając oczywiście na myśli własny wybór, wymienić choćby dawny budynek banku, później Ryskiej Miejskiej Rady

Baroque-classicist architecture of the rebuilt downtown after 1945. That is why it interests us most, being the primary *leitmotiv* of this essay to a large extent devoted to neoclassicism and its medieval-eclectic filiations. This re-creation of the historic centre of the capital, which aroused admiration in Europe, was not free – as nobody is perfect – from several urban-design errors committed because of class prejudice and superstitions, and soon after the ‘thaw’ in 1956, because of fascination with socialist-modernism which led to neglecting the reconstruction or revalorization of valuable objects that were annihilated after 1944 and ‘resurrected’ towards the end of the 20th century, like e.g. the Jabłonowski Palace (later the ‘new’ Town Hall in Warsaw), nowadays a bank in the Teatralny Square, designed in 1997 by Lech Klajnert; an analogical example from Latvia is a complete revitalization of the Town Hall in Riga carried out in the years 2001-2003 by a team of eminent Latvian architects⁵ (fig. 1, 2).

In the meantime, several sites where at least forms of buildings could be recreated are still waiting for further reconstruction of the jewels of Warsaw neo-classicism, though there is not much hope of even partial restoration of authentic period interiors. There is still no chance of reconstructing buildings missing from the landscape of the capital, such as: the Brühl Palace – once restored for the needs of the MFA by Bohdan Pniewski, 1932-1936, and the Leopold Kronenberg Palace – designed by Friedrich Hitzig and built in the years 1868-1871, and finally the key fragment of the Saska axis, namely the later Saski Palace erected in the years 1838-1842 by a very popular architect at the time, Adam Idźkowski who, like other creators of the Romanticism era, created atmospheric pieces either in the style of English neo-Gothic as e.g. (no longer present in its current form) St. John's Cathedral in Warsaw (1836-1840) or the Imperial Railway Station in Skierniewice (1846). Adam Idźkowski was also the author of an unrealised project from 1843, of maintained in the neo-Gothic spirit the Imperial Castle in Aleje Ujazdowskie. But the relics of the old palace colonnade where, in the interwar years, the Unknown Soldier Grave was placed remains in the memory of Warsaw citizens. We will return to the marriage of the neo-classicist and neo-medieval *genre* again in this essay. Among the older realisations by A. Idźkowski, which bring the Saski Palace to mind, there was the edifice of the Ministry of Agriculture in Warsaw built in the years 1951-1952. A snigger of history, or maybe a stroke of luck that the project authors: Jan Grabowski, Stanisław Jankowski, Jan Knothe and others somehow managed to maintain the neo-classicist historic-artistic continuity, at the same time adapting the building to the socialist-realistic canon included in this case mainly in the ideas of the so called ‘proletarian neo-Renaissance’ or in other words – exemplifying the national style in the form and the folk style in its content⁶ (fig. 3, 4). Hence to keep up the convention of this article which is a dialogue about architecture in Poland and Latvia, drawing justifiable analogies between examples of the neoclassicism in both countries is unavoidable. If one attempted the most synthetic *tour d'horizon* of the neo-classicist architecture of Riga, then taking personal choices into account, one ought to name at least the old bank building, later of the Riga Town Council (the Town Hall was not yet rebuilt) that is the current seat of the Latvian MFA, designed by August Witte in 1913; the House of Culture and Technology of the VEF company,

Narodowej (Ratusz nie został jeszcze odbudowany), który jest współcześnie siedzibą łotewskiego MSZ, zaprojektowany przez Augusta Witte w 1913 roku; budynek Domu Kultury i Techniki zakładów VEF, wzniesiony w 1960 roku, podług planów N. Semencovsa w stylu socrealistycznego neoklasycyzmu, którą to manierę, później i dziś, określa się w literaturze łotewskiej jako 'styl retrospektywny' i na koniec również jako styl retro uznać można zbudowany w 1982 roku, podług koncepcji Jurisa Gertmanisa i Valērijsa Kadirkovsa, gmach Ośrodka Wychowania Politycznego, a obecnie Ryskiego Centrum Kongresowego, którego maniera utrzymana jest w stylu późnego radzieckiego postmodernizmu, kontynuując tym samym tradycje rosyjskiego neoklasycyzmu, a przypomina również 'nowy klasycyzm' Ricardo Bofilla⁷. Interesujące podobieństwo wykazuje również architektura Rygi i Warszawy, a to z uwagi na dziejowe i stylistyczne zbieżności, o czym można się przekonać choćby na przykładzie pałacu Lubomirskich, pobudowanego w latach 1790-1793 przez Jakuba Hempela. WXIX wieku i z początkiem XX wieku zatracił typowe dla neoklasycyzmu cechy, a po zburzeniu w czasie ostatniej wojny pałac ten odbudowany został w latach 1947-1951, odzyskując dawne walory stylowe, za sprawą projektu Tadeusza Żurowskiego. W gmachu tym mieścił się niegdyś również Teatr Wojska Polskiego, a obecnie centrum biznesu. Ciekawostką może być fakt, iż w 1970 roku pałac Lubomirskich przesunięto i obrócono o 74 stopnie, tak aby zamykał perspektywę osi saskiej. Temu śmiałości przedsięwzięciu patronował Marszałek Polski Marian Spychalski (jak pamiętamy, z wykształcenia architekt), a całość zrealizował wraz z zespołem Aleksander Mostowski⁸ (ryc. 5, 6, 7, 8).

Rzecz prosta, nieodmiennie nasuwa się myśl o – ilościowej przynajmniej – dysproporcji między neoklasycystyczną architekturą Łotwy i Polski, uwzględniając jednocześnie różnicę w wielkości populacji obu narodów. Ten z kolei fakt implikuje relatywną szczupłość bibliografii na temat neoklasycyzmu w Rydze oraz zachowanych w tym mieście zabytków z tej epoki w porównaniu z bogatszym wyborem polskiej literatury przedmiotu oraz monumentów architektury. Współcześni badacze łotewscy są w trakcie opracowywania monografii ryskiego klasycyzmu, ale póki co dysponujemy nadal aktualnym i wartościowym dziełem pióra J.M. Wasiljewa⁹. Natomiast co się tyczy architektury pałacowo-dworkowej na prowincji, to na Łotwie do pewnego stopnia jej stan jest porównywalny z polskim, albowiem warto pamiętać i nie zapominać o długim i wieloletnim sąsiedztwie historycznym, politycznym i kulturalnym łączącym obydwie narody. Przeto godzi się odnotować, iż w 1561 roku, po sekularyzacji Zakonu Kawalerów Mieczowych, który zintegrował się z Zakonem Krzyżackim, król Zygmunt August nadał ostatniemu Wielkiemu Mistrzowi Gotthardtowi Kettlerowi w lenno nowo utworzone księstwo Kurlandii i Semigalii ze stolicą w Mitawie (ob. Jelgawie, niem. *Mitau*), twór państwowy, który przetrwał do ostatniego rozbioru Korony Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1795 roku. Większość obecnego terytorium współczesnej Łotwy tworzą Inflanty, które zostały inkorporowane do domen Zygmunta Augusta, a po utworzeniu Unii Lubelskiej w 1569 roku oraz w latach 1595-1660 – prowincja ta traktowana była jako trzecia i integralna część Rzeczypospolitej Obojga Narodów i cieszyła się szeroką autonomią. Król Stefan Batory umocnił polski stan posiadania w Inflantach, lecz jego następcy z dynastii Wazów: Zygmunt III, Władysław IV, a następnie Jan Kazimierz – tracili stopniowo kontrolę kraju na rzecz Szwedów, a we władaniu Rzeczypospolitej Obojga Narodów pozostały

erected in 1960 according to the design by N. Semencovs in the style of socialist-realist neoclassicism which manner, later and today, has been known in the Latvian literature as the 'retrospective style'; and finally, also representing the retro style, the edifice of Political Education Centre, currently Riga Congress Centre, built in 1982 according to the concept of Juris Gertmanis and Valērijs Kadirkovs, which is maintained in the manner of late Soviet post-modernism, thus continuing traditions of Russian neoclassicism while also resembling the 'new classicism' of Ricardo Bofill⁷. The architecture of Riga and Warsaw also displays an interesting similarity due to their historic and stylistic concurrence, which can be seen e.g. on the example of the Lubomirski Palace built in the years 1790-1793 by Jakub Hempel. In the 19th and at the beginning of the 20th century, it lost the features typical for the neoclassicism and after its demolition during the last war the palace was rebuilt in the years 1947-1951, regaining its former stylistic values thanks to the project by Tadeusz Żurowski. The edifice also used to house the Theatre of the Polish Army, and now a business centre. It might be interesting to know that in 1970, the Lubomirski Palace was moved and turned round by 74 degrees so as to enclose the perspective of the Saska axis. The patron of that daring enterprise was Marshal of Poland, Marian Spychalski (an architect by profession), and the whole was realised by Aleksander Mostowski and team⁸ (fig. 5, 6, 7, 8).

Naturally, what invariably comes to mind is the thought about at least quantitative disproportion between the neoclassicist architecture in Latvia and Poland, even considering the difference in the populations of both countries. That fact, in turn, implies a relative scarcity of bibliography concerning neoclassicism in Riga and monuments from the period preserved in that city, in comparison with a wider selection of Polish literature on the subject and architecture monuments. Contemporary Latvian researchers are preparing a monograph of the Riga classicism, but until it is complete, we have the still valid and valuable work written by J.M. Wasiljew at our disposal⁹. However, as far as the provincial palace-manorial architecture is concerned, in Latvia its state is comparable to Poland, to a certain extent, as it is worth remembering the long-standing historic, political and cultural neighbourhood linking the two nations. So, it ought to be noted that in 1561, after the secularisation of the Livonian Brothers of the Sword who merged into the Teutonic Knights, King Sigismund August granted the last Grand Master, Gotthardt Kettler, the fiefdom of the newly created Duchy of Courland and Semigallia with the capital in Mitawa (now Jelgava, Germ. *Mitau*), and that state survived until the last partition of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in 1795. A greater part of the current territory of modern Latvia consists of Livonia which was incorporated into the domain of Sigismund August, and after the Lublin Union in 1569 and in the years 1595-1660 the province was treated as the third integral part of the Polish-Lithuanian Commonwealth enjoying a wide autonomy. King Stefan Batory reinforced the Polish possessions in Livonia, but his successors from the Vasa dynasty: Sigismund III, Władysław IV, and then Jan Kazimierz – gradually lost control of the land to the Swedish, and in the years of 1660-1795 the Polish – Lithuanian Commonwealth ruled over only the so called Latgale (Polish Livonia). Therefore property connections and family ties between the Polish – Livonian noblemen were of great

w latach 1660-1795 li tylko tak zwane Inflanty Polskie. Stąd też znaczące były związki majątkowe i rodzinne koligacje między szlachtą polsko-inflancką, żeby przypomnieć postać hrabianki Emilii Broel-Plater, kapitana wojsk polskich w czasie powstania listopadowego.

Wszelako w interesujących nas dziejach polsko-łotewskich, zarówno politycznych, jak i społecznych, nie uświadczymy zbyt wielu pamiątek przypominających owo dziedzictwo, mając na uwadze głównie architekturę doby oświeceniowego neoklasycyzmu i romantyzmu, w których pospołu występowały, obok form neoklasycystycznych, również i pozostające w duchu eklektycznych repetycji neogotyku i neorenesansu¹⁰. W osiemnastowiecznych Inflantach Szwedzkich, po ich przejęciu przez Rosję wraz z Rygą samą, oświeceniowy neoklasycyzm nie był zbyt silną stroną architektury i budownictwa na tych obszarach ogarnianych licznymi wojnami. I tak na dobrą sprawę wartościowymi pomnikami tego kierunku w metropolii nad Dźwiną pozostaje wczesnoklasycystyczny kościół św. św. Piotra i Pawła w Cytadeli z 1785 roku, projektu S. Zège von Laurenbergsa i K. Häberlandsa, obecnie po renowacji przeznaczony na salę koncertową (arch. M. Menģele, 1987); wczesnoklasycystyczny dawny szpital św. Jerzego z 1754 roku (architekt nieznan), restaurowany przez Johanna Daniela Felsko w 1845 roku, i oczywiście najokazalsza neoklasycystyczna budowla z tego okresu – Ratusz, wzniesiony w latach 1750-1765 przez Johanna Friedricha von Oettingera, przebudowany i częściowo zrekonstruowany w 1848 roku przez J.D. Felsko i po zniszczeniach wojennych odtworzony w latach 2000-2001¹¹. Przeto, mimo chylącej się ku upadkowi Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w konfrontacji z Rygą, architektura polskiego neoklasycyzmu, a zwłaszcza co się tyczy stylu Stanisława Augusta, niezależnie od jego wersji warszawskiej czy wileńskiej, jest zaiste imponująca¹². Jednakże uwzględniając owe *tout proportions gardées*, i mając na uwadze wspólne oświeceniowe dziedzictwo architektoniczne i kulturalne, odnotować warto przykład pałacu w Krasławiu (łot. *Krāslava*, niem. *Kreslau*) w Inflantach Polskich. Niegdyś Krasław był niewielkim osiedlem, ledwie miasteczkiem, które w XVIII wieku przekształciło się w znaczący ośrodek oświeceniowej kultury dworskiej za sprawą mecenatu rodu Platerów, który podzielił się z czasem na dwie linie: Plater-Zyberk i Broel-Plater, a o świetności tej szeroko rozgałęzionej rodziny świadczą między innymi posiadane od XVIII wieku aż do 1944 roku liczne warszawskie rezydencje i wielkomiejskie kamienice. „Ojcem założycielem” rodzinnego centrum stał się Krasław, gdzie podwaliny pod przyszłą świetność i prosperity tej rodziny położył Jan Ludwik Plater – wojewoda, starosta i kasztelan inflancki. Aliści wytrawnym mecenasem i koneserem sztuki był Konstanty Ludwik Plater – wojewoda mściłowski, kasztelan trocki i połocki, wielki pisarz litewski, starosta inflancki i dyneburki, etc., kawaler Orderu Orła Białego i innych. Z jego to inicjatywy wystawiono w Krasławiu nowy pałac zaprojektowany przez Antonia Paracco (ucznia Dominika Merliniego), zaprojektowany i wykończony w latach 1765-1791. Tą późnobarokowa wielkopańska rezydencja nosi także cechy wczesnego neoklasycyzmu i przywodzi na myśl początki stylu Stanisława Augusta, który zacznie się cieszyć popularnością dopiero po 1795 roku, a następnie po zgonie współtwórcy owego stylu. Krasławski pałac za czasów Konstantego Ludwika Platera skupiał życie kulturalne szlachty, głównie polskiej, w Inflantach, a chlubą pałacu była, jedna z największych w regionie, biblioteka licząca ponad dwadzieścia tysięcy woluminów. Po zniszczeniach w czasie rewolucji

significance, to recall but the figure of Emilia Broel-Plater, a count's daughter and a captain of the Polish Army during the November Uprising.

However, in the Polish – Latvian history that interests us, both political and social, we will not find too many mementoes commemorating that heritage, especially bearing in mind the architecture of the Enlightenment era neoclassicism and Romanticism in which, besides the neo-classicist forms, also occurred those in the spirit of eclectic neo-Gothic and neo-Renaissance repetitions¹⁰. In the eighteenth-century Swedish Livonia, after Russia had annexed the country with Riga itself, the Enlightenment neoclassicism was not a particularly strong point in the architecture and building in those areas ravaged by numerous wars. To all intents and purposes, the valuable monuments of that current in the metropolis on the Daugava River are: the early classicist church of St. Peter and Paul in the Citadel from 1785 designed by S. Zège von Laurenbergs and K. Häberlands, nowadays after the renovation meant to serve as a concert hall (architect M. Menģele, 1987); the early classicist former St. George's hospital from 1754 by an unknown architect, restored by Johann Daniel Felsko in 1845; and naturally the most magnificent neoclassicist building from that period – the Town Hall erected in the years 1750-1765 by Johann Friedrich von Oettinger, rebuilt and partially reconstructed in 1848 by J.D. Felsko, and after being destroyed during the war recreated in the years 2000-2001¹¹. So, despite the Polish-Lithuanian Commonwealth slipping into decline, in comparison with Riga the architecture of the Polish neoclassicism is really imposing, particularly in the style of Stanislaw August regardless whether in its Warsaw or Vilnius version¹². However, taking those *tout proportions gardées* into account as well as the shared architectonic and cultural heritage of the Enlightenment era, the example of the palace in Krasław (Lat. *Krāslava*, Ger. *Kreslau*) in Polish Livonia is worth noticing. Krasław used to be a small settlement, barely a town, which in the 18th century grew into a significant centre of the Enlightenment era manorial culture owing to the Plater family patronage. In time, the family split into two lines: the Plater-Zyberks and the Broel Platers, and the greatness of that expanded family was confirmed by, among others, numerous Warsaw residences and town houses which they possessed from the 18th century till 1944. Krasław became the family centre, where the foundations for the future splendour and prosperity of the family were laid by the 'founding father' – Jan Ludwik Plater – a voivode, starost and castellan of Livonia. But the expert patron and connoisseur of art was Konstanty Ludwik Plater – a voivode of Mstislavl, a castellan of Troki and Polotsk, the Great Lithuanian Scriptor, a starost of Livonia and Dyneburg, etc., a Knight of the Order of White Eagle and other. On his initiative a new palace was erected in Krasław, designed by Antonio Paracco (a disciple of Domenico Merlini), completed in the years 1765-1791. That late-Baroque nobleman's residence bears also features of early neoclassicism and calls to mind the beginnings of Stanislaw August style which was to become popular after 1795, and then after the death of its co-creator. In the times of Konstanty Ludwik Plater, the palace in Krasław was the centre of cultural life of mostly Polish noblemen in Livonia, and its pride was the library amounting to over twenty thousand volumes, one of the largest in the region. After it was damaged during the 1905 revolution, then in the years 1914-1918, and after the land

1905 roku, a następnie w latach 1914-1918 oraz po reformie agrarnej w 1920 roku, utracił bardzo wiele ze swych walorów architektonicznych, a obecnie jest odbudowywany w duchu neoklasycystycznym. Wartościową pamiątką po niegdysiejszych splendorach pałacu są portrety Konstantego Ludwika Platera i jego małżonki Augusty Plater z Ogińskich, pędzla Filippo Castaldiiego (1760-1762), przechowywane w kościele pw. św. Ludwika w Krasławiu. Więzy rodzinne znanej familii nie ustały i przetrwały do dzisiejszego dnia, osobliwie mając na uwadze kontynuację tradycji neoklasycystycznej, a szczególnie jeśli chodzi o architekturę. I właśnie z tego rodzaju wywodzi się w prostej linii znana amerykańska architekt i urbanista Elizabeth Plater-Zyberk, autorka (we współpracy z Andres Duany) licznych realizacji w zaprojektowanych w stylu „New Classicism”, którego znakomitym przykładem może być budynek Galen Medical w Boca Raton na Florydzie, wzniesiony w latach 1981-1983 przez wspomnianą spółkę architektoniczną, w stylu będącym syntezą neoklasycyzmu, funkcjonalizmu, Art Déco z nutą Miami Déco. A jeśli by poszukiwać analogii ze stylistyką w Krasławiu, wystarczy rzucić okiem na manierę zastosowaną przez Christiana Langlois'a, który dokonał w 1975 roku rozbudowy paryskiego Pałacu Luksemburskiego (ob. Senatu Republiki)¹³.

Oświecenie określane bywa również jako ‘wiek światła’, na którą to epokę historycznie i architektonicznie składały się: późny manieryzm, barok i rokoko oraz wczesny i rozwinięty klasycyzm – odznaczające się swoistą ambiwalencją postaw, z jednej strony, zwłaszcza z końcem stulecia, panowała moda na sielankowy sentymentalizm, a z drugiej strony era ta zdominowana została przez racjonalizm zamiennie określaną również jako ‘wiek rozumu’. Czasy te wypełniał głównie (wyjątkiem były Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie) oświecony absolutyzm, którego koniec zapoczątkowała symbolicznie rewolucja amerykańska z 1775 roku, a którą na kontynencie europejskim rozpoczęła rewolucja francuska w 1789 roku. Proces rozpadu i ostatecznego finału feudalizmu trwał przez dziewiętnaste stulecie, a nawet początek dwudziestego, żeby tylko przypomnieć fakt, że państwo francuskie stało się ostatecznie krajem laickim w 1905 roku. A oświecenie egzystowało nie tylko dzięki sztuce, kulturze, ba, nawet polityce i sprawom społecznym, ale również dzięki postępowi badawczo-naukowemu czy w ogóle kreacji nowego porządku, czyli *Novus Ordo Seclorum*¹⁴.

Jak już powiedziano, ‘wiek światła’ miał również wymiar nie tylko nowoczesnej estetyki, ale i etyki kształtującej życie intelektualne i naukowe. Nowych iluminatów cechowała pasja poznawcza oraz pragmatyzm nie zapominali oni wszakże zarówno o człowieku, jak i Bogu. Taki fideizm raczej rzadko oznaczał religijną indyferencję, dopiero epizod jakobiński z jego utopiami dyktatury ‘cnoty i rozumu’ (pierwszą w nowożytności doktryną racjonalnego ateizmu), które szły w parze z wyidealizowanym kanonem antyku greckiego (*vide* np. Claude Nicolas Ledoux), zastąpiony został przez filozoficzny i estetyczny romantyzm, dzięki zachowaniu w pamięci uzasadnionego przekonania, iż ‘byt kształtuje świadomość’ i to nie tylko materialną, ale również i duchową, czyli innymi słowy – romantyzm był naturalną reakcją na ekscesy ‘filozofów’ dystansujących się od wiary, a zatem generalizując, jak powiadał wcześniej Georges-Louis Leclerc de Buffon: *le style, c'est l'homme*¹⁵. Renesans miał swą (w tym przypadku wczesnorenesansową) rewolucję, czyli przewrót kopernikański, natomiast bez wątpienia oświecenie miało swą rewolucję naukową, jakiej

reform w 1920, the palace lost much of its architectonic value, and now is being rebuilt in the neo-classicist spirit. A valuable memento of the palace bygone splendour are the portraits of Konstanty Ludwik Plater and his wife, Augusta Plater nee Ogiński, painted by Filippo Castaldi (1760-1762), kept in the church of St. Ludwik in Krasław. Family ties among the Platers have been maintained until the present day, particularly considering the continuation of the neo-classicist tradition especially in architecture. A descendant of that family in the direct line is a well-known American architect and urban designer, Elizabeth Plater-Zyberk, an author (in cooperation with Andres Duany) of numerous realisations designed in the “New Classicism” style, an excellent example of which is the building of Galen Medical in Boca Raton, Florida, erected in the years 1981-1983 by the above mentioned architectonic team, which is a synthesis of the neoclassicism, functionalism, Art Déco with a touch of Miami Déco. And if one looks for analogies to the Krasław stylistics, it should be enough to glance at the manner applied by Christian Langlois who, in 1975, expanded the Luxemburg Palace in Paris (now the Senate of the Republic)¹³.

The Enlightenment is also defined as the ‘age of light’ which, historically and architectonically, consisted of: late Mannerism, Baroque and Rococo and the early and high classicism – displaying a specific ambivalence of attitudes. On the one hand, particularly towards the end of the century, there was a fashion for bucolic sentimentalism, while on the other – the era was dominated by rationalism, and was also termed the ‘Age of Reason’. The rule of the times was mainly enlightened absolutism (with the exception of the Polish Kingdom and the Grand Duchy of Lithuania) the end of which was symbolically commenced by the American Revolution in 1775, and which on the European continent was commenced by the French revolution of 1789. The process of disintegration and ultimate collapse of feudalism lasted throughout the nineteenth century, and even the beginning of the twentieth, if one only remembers that France finally became a lay country in 1905. And the Enlightenment existed not only thanks to art, culture, or even politics and social issues, but also owing to the research-scientific progress, or generally the creation of a new order i.e. *Novus Ordo Seclorum*¹⁴.

As has been said before, the ‘age of light’ had not only the dimension of modern aesthetics, but also of the aesthetics shaping the intellectual and scientific life. New illuminati were characterised by a cognitive passion and pragmatism, not forgetting either man or God. Such fideism rarely meant religious indifference, only the Jacobean episode with its utopias of dictatorship, ‘virtue and reason’ (the first modern doctrine of rational atheism) which went hand in hand with the idealised canon of the Greek antiquity (*vide* e.g. Claude Nicolas Ledoux), but was replaced with philosophical and aesthetic Romanticism, remembering the justified conviction that ‘social existence determines consciousness’ and not only material, but also spiritual, so in other words – Romanticism was a natural reaction to excesses of ‘philosophers’ distancing from faith or, generalising, as Georges-Louis Leclerc de Buffon said earlier: *le style, c'est l'homme*¹⁵. The Renaissance had its (in this case early-Renaissance) revolution, namely the Copernican revolution, but the Enlightenment undoubtedly had its scientific revolution performed by Isaac Newton, and from that epoch come the numerous Baroque, early-classicist and

dokonał Izaak Newton i z tej epoki pochodzą liczne barokowe, wczesnoklasykistyczne i neoklasykistyczne obiekty w Cambridge i Oxfordzie. Jednakże w panoramie oświecenia nie może zabraknąć także mniej znanych pomników myśli i architektury neoklasykistycznej. Mamy tu na uwadze nade wszystko dwa mało znane na obecnej Łotwie i w Polsce, reprezentacyjne budowle, które śmiało można określić mianem 'pałaców nauki', gdyż nie zostały li tylko zaadaptowane, ale w tym celu wzniezione. Godzi się przypomnieć, że wraz ze schyłkiem I Rzeczypospolitej, degrengoladą struktur państwowych, nadeszło ożywienie życia umysłowego, czego wynikiem było powstanie Komisji Edukacji Narodowej, której działalność trwała od 1773 do 1794 roku. Zreformowano między innymi prastarą Akademię Krakowską, założoną jeszcze przez Kazimierza Wielkiego w 1364 roku, unowocześniając uczelnię i tworząc w jej miejsce Szkołę Główną Koronną, a jej nowym rektorem został w latach 1783-1786 ks. Hugo Kołłątaj. Podobnej procedurze poddano założoną przez króla Stefana Batorego w 1579 roku Akademię i Uniwersytet Wileński, przekształcając go, również za sprawą Hugona Kołłątaja w 1781 roku w Szkołę Główną Litewską. Trzecia część Rzeczypospolitej, czyli Inflanty i Inflanty Polskie nie doczekały się utworzenia uniwersytetu. Król Stefan Batory ufundował wprawdzie w 1582 roku kolegium jezuickie w Rydze, ale wojny religijne nie pozwoliły przekształcić tego zakładu naukowego w uniwersytet. W Rydze uniwersytet powstał dopiero w 1919 roku. Za czasów panowania Zygmunta III Wazy ks. Piotr Skarga powołał do życia nowe kolegia jezuickie, między innymi w Połocku i Dorpadzie (estońskie *Tartu*). To ostatnie zamieniono w Uniwersytet Dorpacki, który cieszył się w XIX wieku doskonałą renomą, również wśród studentów pochodzenia polskiego.

Z tego też powodu długie i na ogół dobre sąsiedztwo między Łotwą a Polską (Dorpad niegdyś należał do Inflant) powoduje, że uzasadniona jest stylowa paralela budynku Collegium Kołłątaja w Krakowie z gmachem Academia Petrina w Mitawie (Jelgawie) – stolicy Księstwa Kurlandii i Semigalii, które było lennem Polski, a faktycznie, szczególnie w XVII i XVIII wieku, kurlandzcy dynaści z rodu Kettlerów i Bironów musieli lawirować politycznie pomiędzy królami Prus i rosyjskimi imperatorami, jednak mimo to rządy księcia Ernesta Johanna Birona przyniosły rozkwit sztuki i architektury. Za sprawą książęcego mecenatu, dzięki któremu powstały pałace w Mitawie (Jelgawie), 1738-1740 oraz w Rundāle (niem. *Ruhenthal*), 1737-1768 – zaprojektowane przez Francesco Bartolomeo Rastrelliego, znane często jako 'Wersale Północy'¹⁶.

Natomiast ostatni już książę kurlandzki Piotr Biron (po ostatnim rozbiórce Polski i zajęciu księstwa przez Rosję w 1795 roku przeniósł siedzibę rodu do Żagania [Sagan] na Dolnym Śląsku), poza zamiłowaniem do sztuk pięknych, wykazywał również kreatywne zainteresowanie nauką i propagowaniem oświaty. Kurlandia, mimo lennej zależności, była księstwem niezależnym o ustroju absolutnym, i chociaż kurlandzki Landtag od czasu do czasu musiał się liczyć z wolą książęcą, jednak w ostatecznym rezultacie oświecony absolutyzm przyniósł wiele zdobyczy, także między innymi w dziedzinie upowszechnienia wiedzy. Trwała pamiątką owej książęcej fascynacji scjentyzmem była, erygowana w 1775 roku przez Piotra Birona, Academia Petrina w Mitawie. Fundator tego zakładu naukowego, mającego w przyszłości przekształcić się w uniwersytet, był, jako się rzekło, człowiekiem starannie wykształconym, w typie osiemnastowiecznego intelektualisty, podobnie zresztą jak jego ojciec, który studiował na Uniwersytecie w Królewcu

neo-classicist objects in Cambridge and Oxford. However, the Enlightenment panorama would not be full without the less known monuments of neo-classicist thought and architecture. Above all, we are considering here two formal buildings, little known in modern-day Latvia and Poland, which can easily be labelled as 'palaces of science' and they were not merely adapted but erected for that very purpose. It should be remembered, that with the decline of the I Republic and moral decay of state structures, there came a revival of intellectual life which resulted in establishing the Commission of National Education that functioned from 1773 till 1794. Among others, the old Cracow Academy founded by Casimir the Great in 1364, was reformed and modernised, and the Principal School of Poland was created in its place, with rev. Hugo Kołłątaj as its new rector in the years 1783-1786. The Academy and University of Vilnius, founded by King Stefan Batory in 1579, underwent a similar procedure and in 1781 was transformed, also with the assistance of Hugo Kołłątaj, into the Principal School of Lithuania. The third part of the Republic of Poland, namely Livonia and Latgale, did not have a university. King Stefan Batory founded a Jesuit college in Riga in 1582, but religious wars did not allow for transforming that educational unit into a university. The University in Riga was established only as late as 1919. During the reign of Sigismund III Vasa, rev. Piotr Skarga set up new Jesuit colleges, among other in Polotsk and Dorpat (Estonian *Tartu*). The latter was transformed into the University of Dorpat which, in the 19th century, enjoyed an excellent reputation also among students of Polish origin.

That is why, the long and generally good neighbourly relations between Latvia and Poland (Dorpat used to belong to Livonia) seems sufficient to justify the stylistic parallel between the Kołłątaj Collegium building in Krakow and the edifice of Academia Petrina in Mitawa (Jelgava) – the capital of the Duchy of Courland and Semigalia which used to be a Polish fiefdom; but particularly in the 17th and 18th century, when the Courland rulers from the Kettler and Biron families had to manoeuvre politically between the kings of Prussia and Russian Emperors, yet still arts and architecture flourished during the reign of Duke Ernest Johann Biron. Thanks to the ducal patronage palaces were built in Mitawa (Jelgava), 1738-1740, and in Rundāle (Ger. *Ruhenthal*), 1737-1768 – designed by Francesco Bartolomeo Rastrelli and frequently referred to as 'Versailles of the North'¹⁶.

The last Duke of Courland, Piotr Biron (after the final partition of Poland and annexation of the Duchy by Russia in 1795 he moved the family seat to Żagan [Sagan] in Lower Silesia), besides his fondness for fine art also displayed a creative interest in science and propagating education. Despite its feudal allegiance, Courland was an autonomous duchy with an absolute ruling system; although the Courland Landtag sometimes had to take into account the Duke's will, in the end the enlightened absolutism brought numerous benefits also in the field of popularising knowledge. A lasting memento of the ducal fascination with scientism was the Academia Petrina in Mitawa, founded in 1775 by Piotr Biron. The founder of that scientific unit, which was to become a university in the future, was a well-educated man, a type of the eighteenth-century intellectual, like his father who had studied at the University in Królewiec (Ger. *Königsberg*) made famous by Immanuel Kant. The first honorary rector of the Academia Petrina in Mitawa was Duke Piotr himself, and the academy

(niem. *Königsberg*), którą to wszechnicę rozszalał Immanuel Kant. Pierwszym rektorem, raczej honorowym, mitawskiej uczelni, czyli *Academia Petrina*, był sam książę Piotr, zaś sama wszechnica składała się z czterech wydziałów: teologii, prawa, filozofii i medycyny. Niestety to wspaniałe przedsięwzięcie i idea założenia akademii i późniejszego uniwersytetu okazała się li tylko efemerydą, albowiem książę Piotr abdykował w 1795 roku, natomiast sama *Academia Petrina* przetrwała do 1806 roku. Pustkę w życiu akademickim na ziemiach Łotwy zapelni dopiero założona w 1862 roku Politechnika Ryska, notabene pierwsza wyższa uczelnia techniczna w Imperium Romanowów, a precedensowy epizod z *Academia Petrina* zapoczątkował żywą tradycję naukową w tym kraju. Sam zaś gmach Akademii pierwotnie był miejską rezydencją książąt Kurlandii, w którym później zamieszkała wielka księżna Anna (późniejsza cesarzowa), wdowa po ostatnim z dynastii Kettlerów, Ferdynandzie. Z kolei Piotr Biron zlecił przebudowę tego obiektu na Akademię jego imienia i nowy gmach zaprojektowany i ukończony został w latach 1773-1775 przez duńskiego architekta Severina Jensena. Nie należy zbytnio podkreślać, że budynek Akademii Piotrowej zaprojektowano w duchu oświeceniowym, o wczesnoneoklasycystycznej strukturze¹⁷. Trzeba trafić, a może nie jest to jedynie zbieg okoliczności historyczno-stylowych, iż *Academia Petrina* nawiązuje estetycznie do tektoniki bryły i wymownej, neoklasycystycznej tym razem formy luteranckiego kościoła pw. Pana Jezusa, wzniesionego w Rydze w latach 1818-1822 przez Christiana Friedricha Breitkreutz¹⁸. W pierwszej dekadzie XIX wieku krótką egzystencję mitawskiej Akademii, tradycję nauczania w tym gmachu kontynuowało renomowane gimnazjum (liceum). W oryginalnym budynku zainstalowano obserwatorium astronomiczne, którego wieżę podwyższono o jedno piętro w 1919 roku. Obydwie wojny światowe uszkodziły poważnie ten zabytek sztuki i oświaty, a po starannej renowacji w 1952 roku w gmachu tym zainstalowano muzeum historyczno-artystyczne poświęcone sztuce i dziejom Kurlandii i Semigalii oraz postaci wybitnego łotewskiego malarza Ćederta Eliassa (ryc. 9, 10, 11).

Jak już zaznaczono, kongenialną zdaje się być paralela obu wspomnianych 'pałaców nauki' w ówczesnej stolicy Kurlandii, Mitawie i w dawnej stolicy Polski, Krakowie, ilustrujących różne oblicza środkowoeuropejskiego oświecenia. Atmosferę schyłku epoki charakteryzuje, jakże trafnie, Ryszard Przybylski, który wysoko cenił rolę neoklasycyzmu argumentując, że „Doświadczenie Polaków, którzy przeżyli pierwszą wielką tragedię naszego narodu (rozbiory – uwaga Z.T.) zostało (...) zaklęte w klasycyzmie”¹⁹. Przed upadkiem Polski neoklasycyzm, według Przybylskiego, związany był z odrodzeniem wewnętrznym państwa i jego kultury narodowej, a po jego upadku „Z narzędzia wychowania państwowego, stał się narzędziem wychowania narodowego”²⁰. Był więc neoklasycyzm siłą twórczą, głęboką, o wielkich wartościach. „Wartości te należało uczynić powszechną własnością Polaków, ich chlebem powszednim, ich mitem, ponieważ stanowiły one o tożsamości ograbionego z państwa narodu”²¹.

Przeto u schyłku egzystencji Królestwa Polskiego na osobliwą uwagę zasługują, obok mitawskiego pałacu nauki, kolejny monument odrodzenia życia naukowego, jakim jest krakowskie Collegium Kofłątaja reprezentujące podobny stylowy *genre*, a w parze z nim powstaje w latach 1788-1792 budynek obserwatorium astronomicznego, pobudowany przez warszawskiego architekta Stanisława Zawadzkiego. Te materialne świadectwa nieuchronnego końca ograniczonej

consisted of four departments: theology, law, philosophy and medicine. Unfortunately, this magnificent venture and idea of establishing an academy and a later university turned out to be merely ephemeral, since Duke Piotr abdicated in 1795, while the *Academia Petrina* survived until 1806. Emptiness in the academic life of Latvia will only be filled by the Riga Polytechnic established in 1862 and the first technical university in the Romanov Empire; the precedent with *Academia Petrina* gave rise to lively scientific tradition in the country. Originally, the building of the Academy was a town residence of the dukes of Courland, where Grand Duchess Anna (later Empress) later resided, a widow of Ferdinand, the last from the Kettler dynasty. Piotr Biron, in turn, ordered the building to be converted into the Academy named after him, and a new edifice was designed and completed in the years 1773-1775 by a Danish architect Severin Jensen. It should not be too emphasised that the building of the *Academia Petrina* was designed in the Enlightenment spirit and with the early neo-classicist structure¹⁷. As luck would have it, or it may not be merely a historic-stylistic coincidence, the *Academia Petrina* aesthetically alluded to the tectonics and the expressive neo-classicist form of the Lutheran church of Jesus Christ, erected in Riga in the years 1818-1822 by Christian Friedrich Breitkreutz¹⁸. In the first decade of the 19th century, the short existence of the Academy in Mitawa and the tradition of teaching in this building were continued by a renowned gymnasium (secondary school). In the original building an astronomical observatory was installed, whose tower was raised by one storey in 1919. Both world wars seriously damaged that monument to art and education but, after a meticulous renovation in 1952 a historic-artistic museum was installed in the building, devoted to art and the history of Courland and Semigalia, and the figure of an eminent Latvian painter, Ćedert Eliass (fig. 9, 10, 11).

As has been said, the comparative study of the two aforementioned 'palaces of science' in Mitawa, the then capital of Courland, and Krakow, the former capital of Poland, illustrating various faces of the central-European Enlightenment seems congenial. The atmosphere of the declining years of the epoch has been aptly characterised by Ryszard Przybylski, who highly appreciated the role of neoclassicism, arguing that: "The experience of Poles who survived the first great tragedy of our nation (the Partitions – add. Z. T.) was (...) enchanted in classicism"¹⁹. According to Przybylski, before the collapse of Poland neoclassicism was associated with an internal revival of the country and its national culture, but after its fall: "From a tool of state education it turned into an instrument of national education"²⁰. Hence, neoclassicism was a creative power, profound and of great value. "Those values had to become a common property of all Poles, their daily bread, their legend, since they constituted the identity of the nation deprived of their country"²¹.

So towards the end of the existence of the Polish Kingdom, besides the Mitawa palace of science, particular attention should be paid to another monument of the revival of scientific life which was the Kofłątaj Collegium in Krakow representing a similar stylistic *genre* and the accompanying astronomical observatory erected in the years 1788-1792, built by a Warsaw architect, Stanisław Zawadzki. That material evidence of the inevitable end of, even though limited, sovereignty of the I Republic and Courland, reminds indeed about shared cultural and artistic analogies. And like the

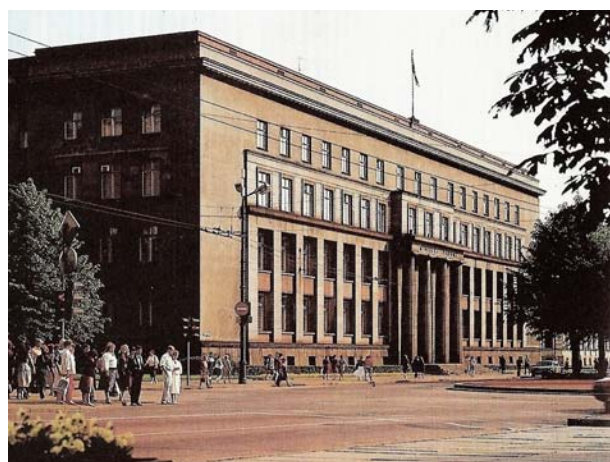
Ryc. 1. Ratusz, Wilno. W. Gucewicz, 1785-1799
 Fig. 1. Town hall, Vilnius. W. Gucewicz, 1785-1799

Ryc. 5. Siedziba MSZ, Ryga. A. Witte, 1913
 Fig. 5. The seat of MSZ. Riga. A. Witte, 1913

Ryc. 2. Ratusz, Ryga. Rekonstrukcja, zespół, 2001-2003
 Fig. 2. Town hall, Riga. Reconstruction, team, 2001-2003

Ryc. 6. Pałac Sprawiedliwości, Ryga. F. Skujiņš, 1936-1938
 Fig. 6. Palace of Justice, Riga. F. Skujiņš, 1936-1938

Ryc. 3. Pałac Saski, Warszawa A. Idźkowski, 1838-1842 (ob. nieistniejący)
 Fig. 3. The Saski Palace, Warsaw A. Idźkowski, 1838-1842 (no longer exists)

Ryc. 7. Dom Kultury i Techniki, Ryga. N. Semencovs, 1960
 Fig. 7. House of Culture and Technology, Riga. N. Semencovs, 1960

Ryc. 4. Ministerstwo Rolnictwa, Warszawa. J. Grabowski, S. Jankowski, J. Knothe i inni, 1951-1952
 Fig. 4. Ministry of Agriculture, Warsaw. J. Grabowski, S. Jankowski, J. Knothe and others, 1951-1952

Ryc. 8. Pałac Lubomirskich, Warszawa. T. Żurowski (odbudowa), 1947-1951
 Fig. 8. The Lubomirski Palace, Warsaw. T. Żurowski (reconstruction), 1947-1951

nawet suwerenności I Rzeczypospolitej i Kurlandii przypominają w rzeczy samej o wspólnych analogiach kulturowych i artystycznych. I podobnie jak *Academia Petrina*, również Collegium Kołłątaja, które powstało z przeznaczeniem na Collegium Physicum (późniejszego Uniwersytetu Jagiellońskiego, a patronem tego kolegium H. Kołłątaj został dopiero w latach 50. XX wieku), zbudowane zostało w wyniku gruntownej przebudowy i zespolenia w całość czterech kamienic: Pryamowskiej, pod Konikiem, domu pod Toporkiem i bursy Śmieszkowskiej. W ostatecznym rezultacie powstał jednorodny obiekt utrzymany w stylu wczesnoneoklasycystycznym, zaprojektowany przez Feliksa Radwańskiego pomiędzy rokiem 1787 a 1791. Atmosferę oświeceniowego Krakowa i renesansu krakowskich tradycji naukowych oraz kreacji podwawelskiego neoklasycyzmu przywodzą na pamięć prace Marji Jarosławieckiej-Gąsiorowskiej, Bogusława Leśnodorskiego i Kazimierza Opałka, walnie przyczyniając się do zbadania i analizy oblicza tego fragmentu polskiego 'wieku światła'²² (ryc. 12, 13).

Od czasów antyku klasycyzm, a później neoklasycyzm, przewijał się, z mniejszym lub natężeniem, przez *gros* dziejów sztuki świata, atoli neoklasycyzm i jego różne mutacje święciły triumfy głównie w dziewiętnastym stuleciu, najczęściej w euro-amerykańskiej kulturze architektonicznej. Aliści kolejna odsłona neoklasycystycznego rewiwalizmu spłotła się z późniejszą epoką, jaką była epoka romantyzmu. Była ona zjawiskiem wielowątkowym, nie można jej było określić mianem rewolucji bądź przewrotu socjokulturowego, a jednak romantyczny wstrząs (jak to się dzisiaj mówi: trauma) zmienił psychospołecznie-estetyczny i artystycznie niepowtarzalny widerunek epoki, przeto można mówić nie tylko o osobliwej ideowości romantyzmu, ale nawet czymś w rodzaju jego ideologii. Na ogół zakłada się, czasami nawet jako pewnik, że racjonalne oświecenie pozostaje w opozycji do romantyzmu, który charakteryzuje się najczęściej dystansem wobec kanonicznych rygorów neoklasycyzmu z jego surową estetyką i emocjonalnym chłodem artystycznym. Postawy oświeceniowe odznaczały się skłonnością do swoistego doktrynerstwa, natomiast romantycy odwracali się od rozumowych dogmatów, dając pierwszeństwo uczuciowości i duchowości; obiektywizmowi i uniwersalizmowi, przeciwstawiając indywidualizm i subiektywizm, kładąc nacisk na działanie intuicji i wyobraźni; w opozycji do klasycystycznej gloryfikacji człowieka – dla kontrastu – głoszono uwielbienie natury, a szczególnie od czasu rewolucji i wojen napoleońskich fascynowano się heroiczną wzniosłością i egzaltowanym patriotyzmem, który towarzyszył emancypacji narodowego poczucia, skłonności do buntu i niezależności oraz rodzimej kultury, a także zwrócono się ku przeszłości, dawności, głównie średniowiecznej, a zwłaszcza gotyckości. W parze z narastaniem napoleońskiej legendy – o paradoksie – po Kongresie Wiedeńskim wzmagać się będzie odnowienie wiary i życia religijnego. Wiele można by dodać do charakterystyki romantyzmu, jednak nie może obejmować wszystkich składowych kultury idealny typ epoki trwającej od około 1800 do około 1866 roku²³. Nie można również pominąć znaczenia faktu, że pod względem stylistyczno-artystycznym pojęcie romantyzmu ma daleko szersze i głębsze znaczenie niż węższe znaczenie neoklasycyzmu, szczególnie w obliczu fenomenu eklektycznego mariażu neoklasycyzmu z neogotykiem, uzupełnionego elementami neoromanizmu bądź neorenesansu²⁴. Z tego też względu, mając na uwadze takowe kompilacje antycznomediewalne, z obowiązku kronikarskiego, stale mając na myśli łotewsko-polskie sąsiedztwo i związki kultu-

Academia Petrina, also the Kołłątaj Collegium which was originally intended as Collegium Physicum (of the later Jagiellonian University, and whose patron H. Kołłątaj became only during the 1950s), was built as a result of a complete refurbishment and combining four tenement houses into one: the Pryamowski house, Under the Pony, Under an Axe and the Śmieszkowski boarding house. The final result was a uniform objects maintained in the early neo-classicist style, designed by Feliks Radwański between the year 1787 and 1791. The works of Marja Jarosławiecka-Gąsiorowska, Bogusław Leśnodorski and Kazimierz Opałka recall to mind the atmosphere of the Enlightenment era Krakow, the revival of Krakow scientific traditions and creations of the city neoclassicism, significantly contributing to the research and analysis of the image of that fragment of the Polish 'age of light'²² (fig. 12, 13).

Since the antiquity, classicism and then neoclassicism have recurred, more or less intensively, throughout the *gros* history of the world art, though neoclassicism and its diverse mutations had their heyday mainly in the nineteenth century, most frequently in the Euro-American architectonic culture. However, the next phase of neo-classicist revival coincided with a later epoch, namely Romanticism. It was a multi-thematic phenomenon, though it could not be termed a revolution or a socio-cultural upheaval, still the romantic shock (or as it is called today: a trauma) changed the psycho-socially-aesthetic and artistically unique image of the epoch; and that is why, we can talk not only about the odd ideological character of Romanticism but even about a kind of its ideology. Generally it is assumed, or even taken for granted, that the rational Enlightenment remains in opposition to Romanticism which is often characterised by distance towards canonical principles of neoclassicism with its austere aesthetics and emotional artistic reserve. The Enlightenment attitudes revealed an inclination towards a kind of doctrinarism, while Romanticists rejected rational dogmas giving priority to emotionality and spirituality; juxtaposing objectivity and universalism with individualism and subjectivity, and emphasising the importance of intuition and imagination; in contrast to the classicist glorification of man they admired nature, and since the revolution and the Napoleonic wars heroic grandeur and exalted patriotism were a subject of fascination, which accompanied the emancipation of national identity, an inclination towards rebellion, independence and indigenous culture, as well as a turn towards the past, mainly medieval history, and especially Gothicism. Paradoxically, together with the growth of the Napoleonic legend, after the Congress of Vienna the revival of faith and religious life also intensified. Much could still be added to the characteristics of Romanticism; however an ideal type of an epoch cannot encompass all the components of culture lasting from around 1800 till around 1866²³. One cannot also ignore the significance of the fact that in the stylistic-artistic respect the notion of Romanticism has a much broader and more profound meaning than the restricted meaning of neoclassicism, particularly in the face of the phenomenon of eclectic marriage between neoclassicism and neo-Gothic supplemented with elements of neo-Romanesque or neo-Renaissance²⁴. For that reason, considering such antiquity-medieval compilations, and from a chronicler's duty, still considering the Latvian-Polish neighbourly and cultural relations, it is worth looking at the architecture of Warsaw and Riga. Even a necessarily

ralne, warto rzucić okiem na architekturę Warszawy i Rygi. Już pobieżny choćby z konieczności *tour d'horizon* architektury obu metropolii poucza nas, że warszawski neoklasycyzm jest zdecydowanie bogatszy i urozmaicony, w przeciwieństwie do jego nadbałtyckiego odpowiednika. Stołeczny i nader reprezentacyjny nadwiślański neoklasycyzm zawdzięczamy głównie autonomii (powoli, acz systematycznie redukowanej) Królestwa Polskiego, dobrobytu i budowlanej prosperity, którą zawdzięczamy dzięki, między innymi, działalności ministra skarbu księcia Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego. Za jego sprawą powstały takie neoklasycystyczne budowle, których projektantem był, obok innych architektów, wybitny twórca – Antonio Corazzi, wśród którego dzieł niejako jednym tchem wymienić należy: pałac Staszica (1820-1823); gmach Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego (1829-1831); pałac Ministra Skarbu (ob. Ratusz m.st. Warszawy, 1829-1830); siedzibę Banku Polskiego i Giełdy (1825) i wreszcie gmach Teatru Wielkiego (1826-1833)²⁵. Ograniczamy się wyłącznie, z uwagi na szczupłość miejsca w tym artykule, do walorów artystycznych i estetycznych warszawskiej architektury obiektów publicznych. Przeto *a contrario* warto zapoznać się z analogicznymi gmachami i budynkami w Rydze pochodzącymi z epoki neoklasycyzmu, które choć niezbyt liczne, potwierdzają ciągłość tradycji historycznej i artystycznej architektury grodu nad Dźwiną. Wypada przeto rzucić choćby tylko okiem, dla porównania, na gmach warszawskiego Teatru Wielkiego i monumentalny budynek Łotewskiej Opery Narodowej w Rydze. Ten przykład dojrzałego, dystansującego się nieco od purystycznych form antycznych pierwowzorów neoklasycyzmu, powstał na podstawie koncepcji i projektu Ludwiga Bohnstedta, architekta petersburskiego działającego również w Helsinkach i w Rydze. Ta okazała świątynia sztuki powstała w latach 1860-1863 i pierwotnie była teatrem niemieckim, w którym, między innymi, funkcję dyrektora artystycznego sprawował Richard Wagner (1837-1839). Po pożarze w 1882 roku architekt Reinhold Schmaeling zrekonstruował i częściowo przebudował budynek w 1887 roku²⁶ (ryc. 14, 15). Imponujący budynek ryskiego teatru opery i baletu zdradza wyraźnie moderujący wpływ na architekturę nie tylko Rygi, ale również Wilna oraz Tallina (Rewel), których architektura powstała na przecięciu wpływów berlińskich i petersburskich, czyli inaczej – pozostaje zarówno w kręgu ówczesnego neoklasycyzmu, jak i empirii.

Jak już wcześniej wspomniano, zabytki neoklasycyzmu ryskiego pozostają raczej nieliczne zarówno co do wielkości, liczby, a niekiedy jakości, szczególnie dotyczy to tych pośledniego gatunku, które pod względem stylowym uległy estetycznemu zatarciu i degradacji, co potwierdza monografia J.M. Wasiljewa, cytowana już wyżej. Dlatego też ograniczamy się, poza gmachem ryskiej opery, do czterech przykładów tego neostylu w stołecznej metropolii, dając tym samym minipanoramę przekroju mutacji tego kierunku. I tak na pierwszym miejscu wypada wymienić budynek Arsenalu, który w pierwszej wersji zbudowany został w 1790 roku w stylu wczesnoklasycystycznym przez Johanna Eduarda de Witte. W XIX wieku obiekt został dostosowany do potrzeb nie tylko militarnych, ale również dla urzędu celnego, a w pracach budowlano-architektonicznych w Arsenale brali udział Juliusz Adolph Spazier, Alexander Nellinger i Iwan Franzevich Lucchini – ostateczny kształt obiekt uzyskał w 1832 roku. Ta cenna pamiątka neoklasycyzmu w Rydze uzyskała w latach 1980-1989 należy jej status przedmiotu opieki i ochrony konserwator-

superficial *tour d'horizon* of architecture in both metropolises tells us that the Warsaw neoclassicism is much richer and more varied than its Latvian equivalent. The capital and very formal neoclassicism on the Vistula we owe mainly to the autonomy (slowly though systematically reduced) of the Polish Kingdom, its wealth and building prosperity which we owe, among others, to the activity of the Treasury Minister, Duke Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki. Because of him such neo-classicist buildings were created whose designer, besides other architects, was an eminent artist – Antonio Corazzi among whose works the most worthy of mentioning are: the Staszic palace (1820-1823); the edifice of the Government Commission for Income and Treasury of the Polish Kingdom (1829-1831); the palace of the Treasury Minister (now Town Hall of Warsaw, 1829-1830); the seat of the Polish Bank and Stock Exchange (1825) and finally the building of the Grand Theatre (1826-1833)²⁵. Because of limited space in the article, we have limited ourselves to artistic and aesthetic values of the Warsaw architecture of public objects. Therefore, *a contrario* it is worth getting acquainted with analogical buildings in Riga, dating back to the epoch of neoclassicism which, though not very numerous, confirm the continuity of historic and artistic tradition of architecture in the city on the Daugava. Therefore, one should at least glance at the edifice of the Grand Theatre in Warsaw to compare it with the monumental building of the Latvian National Opera House in Riga. That example of high neoclassicism, slightly distanced from the purist forms of its antique originals, was created on the basis of the concept and project of Ludvig Bohnstedt, an architect from Petersburg also working in Helsinki and Riga. That magnificent temple of art was built in the years 1860-1863, and was initially a German theatre in which Richard Wagner (1837-1839) once held the function of its artistic director. After the fire in 1882, an architect Reinhold Schmaeling reconstructed and partially altered the building in 1887²⁶ (fig. 14, 15). The imposing building of the opera and ballet theatre in Riga reveals a clearly moderating influence on the architecture of not only Riga, but also Vilnius or Tallinn (Revel), the architecture of which was a merger of Berlin and Petersburg influences, or in other words – remained in the circle of both neoclassicism and Empire of the times.

As has already been mentioned, monuments of the Riga neoclassicism are rather sparse both concerning their size, amount and even quality; particularly those of mediocre kind whose stylistic aspects have been blurred or degraded, which is confirmed in the monograph by J.M. Wasiljew, also quoted above. That is why, besides the Riga opera house, we have chosen only four examples of that neo-style in the capital, thus offering a mini-panorama of mutations cross-section in this trend. And so, the building that ought to be listed in the first place is the Arsenal whose first version was built in 1790 in the early-classicist style by Johann Eduard de Witte. In the 19th century, the object was adapted to serve not only military functions, but also those of a customs office. Julius Adolph Spazier, Alexander Nellinger and Ivan Franzevich Lucchini participated in the building-architectonic work in the Arsenal, which acquired its final shape in 1832. That precious memento of neoclassicism in Riga duly obtained the status of an object under conservation care and protection in the years 1980 – 1989, and the Arsenal houses a picture gallery having become a branch of the National Museum²⁷ (fig. 16).

skiej, a po umieszczeniu w Arsenale galerii obrazów stał się on filią Muzeum Narodowego²⁷ (ryc. 16).

Na marginesie uwag o ryskim neoklasycyzmie nie od rzeczy będzie nieco głębsze spojrzenie na typowo północnoeuropejski charakter architektury krajów nadbałtyckich, w których tkwił i tkwi osobliwy i niezmiernie powściągliwy temperament, nie tylko w sztuce, żeby przypomnieć o niezliczonych anegdotach o 'litewskiej boćwinie'. Różnice usposobienia znakomicie ilustrują postacie sienkiewiczowskich bohaterów, takich jak Koroniarz i sangwinik Onufry Zagłoba i Litwin, symbol wstrzemięźliwości i stateczności, Longinus Podbipięta. Oczywiście w tych krainach i w Rydze zmieniła się struktura demograficzna. Jak na początku dziewiętnastego stulecia dominował na Łotwie żywioł niemiecki, tak na przełomie XIX i XX wieku zmieniły się proporcje składu etnicznego i rdzenni mieszkańcy całej Łotwy i Rygi mogli dokonać dzieła odbudowy kultury narodowej, restytucji języka, a co za tym idzie, kierować własnym losem społecznym i gospodarczym, by w końcu uzyskać niepodległość w 1918 roku²⁸.

Odrodzenie narodowe na Łotwie dojrzało powoli, aczkolwiek systematycznie i proces ten rozpoczął się jeszcze w pierwszych czterech dekadach XIX wieku, bardzo nieśmiało i raczej nie kojarzył się z neoklasycyzmem. Dlatego też za wymowny symbol neoklasycystycznej małej architektury uznać można Łuk Triumfalny poświęcony carowi Aleksandrowi I, pogromcy Napoleona I. Wystawienie takiego pomnika spotkało się z życzliwością niemieckich mieszkańców miasta. Łuk wystawiony został już w 1817 roku, zaś jego projektantem był pochodzący z Hamburga architekt Johann Daniel Gottfriedt, główny budowniczy Rygi, u którego rozpoczął praktykę zawodową Johann Daniel Felsko, twórca nowoczesnej urbanistyki miasta. Ryski Łuk Triumfalny, jedyny tego rodzaju obiekt w tym kraju, zmienił dwukrotnie lokalizację, aby w końcu pozostać na stałe w parku i ogrodzie Viestur, tym samym tworząc wspólnie unikalny zabytek i przykład jednocześnie architektury krajobrazu²⁹ (ryc. 17).

Porównując architekturę Akademii Piotrowej w Mitawa z neoklasycystyczną świątynią pw. Pana Jezusa w Rydze (Ch.F. Breikreutz, 1818-1822) nie można zapomnieć o innym przykładzie ryskiej architektury sakralnej, jakim jest cerkiew ku czci św. Aleksandra Newskiego wzniesiona podług projektu Christiana Friedricha Breikreutza i Apollioniusa Aleksandra Edelsona w latach 1820-1825. Jest to typowy przykład palladianizmu, korespondujący doskonale z kościołem św. Aleksandra w Warszawie, który powstał według projektu Piotra Aignera i zrealizowany został między rokiem 1818 a 1826³⁰.

Cechą architektury ryskiej, a właściwie jej osobliwością jest niemal zupełny brak reprezentacyjnych pałaców rezydencjonalnych, w przeciwieństwie do analogicznych przykładów budownictwa fundowanego przez arystokrację i późniejszą plutokrację Warszawy. Szlachta i arystokracja na ziemiach Łotwy kontentowała się zakładaniem obszernych siedzib wiejskich, rzadziej stawiając swoje odpowiedniki w Petersburgu. I niezależnie od zmieniających się warunków socjokulturowych, Ryga pozostała na wskroś miastem o przewadze populacji mieszczańskiej i takimże charakterze społecznym, obyczajowym i estetycznym. Temu może przypisać należy, że mieszczańskie kamienice w pierwszej połowie XIX wieku raczej nie upodobniały się do modnego neoklasycyzmu, a bardziej miały predylekcję do biedermeieru, tym bardziej na zainteresowanie zasługują zachowane wczesne neoklasycystyczne wnętrza, pochodzące z 1787 roku, domu przy ul. Skolas 17 w Rydze³¹ (ryc. 18).

In the margin of remarks concerning the Riga neoclassicism, it might be useful to offer more insight into the typical north-European character of architecture in the Baltic countries, in which there prevailed this odd and strangely restrained temperament, not only in art, if one only remembers numerous anecdotes about 'Lithuanian beetroots'. Differences in disposition were perfectly illustrated by the characters from Sienkiewicz's novels, such as: a 'Koroniarz' Pole, sanguine Onufry Zagłoba, and a Lithuanian, a symbol of moderation and sedateness – Longinus Podbipięta. Naturally, the demographic structure changed in those lands and in Riga. At the beginning of the nineteenth century, the German element was predominant in Latvia, but at the turn of the 19th and 20th century the proportions of the ethnic content altered and native inhabitants of the whole Latvia and Riga could perform the task of rebuilding their national culture and restitution of the language, and consequently – manage their social and economic lot to finally regain independence in 1918²⁸.

The national revival in Latvia, the process of which already began during the first four decades of the 19th century, ripened slowly though systematically, and was not really associated with neoclassicism. That is why the Triumphal Arch, dedicated to Tsar Alexander I, the vanquisher of Napoleon I, can be regarded as a meaningful symbol of the neo-classicist architectural features. Erecting such a monument was met with a favourable response from the German population of the capital. The arch was built in 1817, and was designed by an architect Johann Daniel Gottfriedt from Hamburg, the main builder of Riga, in whose office Johann Daniel Felsko, the creator of the modern urban design of the city started his professional practice. The Triumphal Arch in Riga, the only object of its kind in this country, changed its location twice to finally find its permanent place in the park and garden of Viestur, thus jointly creating a unique monument and example of landscape architecture²⁹ (fig. 17).

When comparing the Academia Petrina in Mitawa with the neo-classicist church of Jesus Christ in Riga (Ch. F. Breikreutz, 1818-1822), one cannot forget yet another example of the Riga church architecture, namely the Orthodox Church dedicated to St. Alexander Nevsky erected according to the design by Christian Friedrich Breikreutz and Apollionius Alexandr Edelson in the years 1820-1825. It is a typical example of Palladianism, which perfectly corresponds to the church of St. Alexander in Warsaw designed by Piotr Aigner and realised between the years 1818 and 1826³⁰.

A feature of the Riga architecture, or actually its oddity, is an almost complete lack of representative residential palaces, in contrast to analogical examples of buildings funded by aristocracy, and the later plutocracy of Warsaw. The nobility and aristocracy in the territory of Latvia contented themselves with establishing vast country estates, rarely building their equivalents in Petersburg. And regardless of the changing socio-cultural conditions, Riga remained a city with a predominant bourgeoisie population and such a social, moral and aesthetic character. Perhaps that was why in the first half of the 19th century bourgeois tenement houses did not imitate the fashionable neoclassicism, but showed a predilection for the Biedermeier; and therefore, the more worthy of interest are the preserved early neo-classicist interiors from 1787 in the house at 17 Skolas Str. in Riga³¹ (fig. 18).

With the advent of the twentieth century, there came another revival of neo-classicist forms and a rebirth of

Ryc. 9. Academia Petrina, Mitawa. Proj. S. Jensen, 1773
 Fig. 9. Academia Petrina, Mitawa. Proj. S. Jensen, 1773

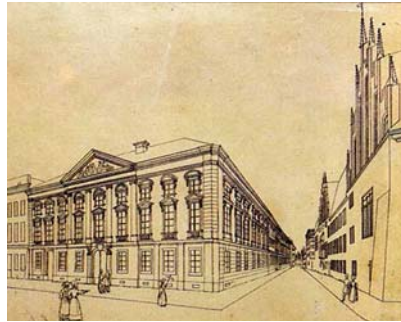
Ryc.10. Academia Petrina, Mitawa. S. Jensen, 1773-1775
 Fig.10. Academia Petrina, Mitawa. S. Jensen, 1773-1775

Ryc.15. Wielka fontanna w Orgodzie Saskim, Warszawa. H. Marconi, 1855
 Fig.15. Great fountain in the Saski Garden, Warsaw. H. Marconi, 1855

Ryc.11. Kościół pw. Pana Jezusa, Ryga. Ch.F. Breitreutz, 1818-1822
 Fig.11. The church of Jesus Christ, Riga. Ch.F. Breitreutz, 1818-1822

Ryc.12. Collegium Kołłątaja, Kraków. F. Radwański, 1787-1791. Ryc. A. Bakalłowicza, 1. poł. XIX w.
 Fig.12. Collegium of Kołłątaj, Krakow. F. Radwański, 1787-1791. Fig. A. Bakalłowicz, 1st half of the 19th c.

Ryc.13. Collegium Kołłątaja, Kraków. F. Radwański, 1787-1791
 Fig.13. Collegium of Kołłątaj, Krakow. F. Radwański, 1787-1791

Ryc.16. Arsenal, Ryga. J.E. de Witte, 1790. Stan z 1980
 Fig.16. Arsenal, Riga. J.E. de Witte, 1790. State from 1980

Ryc.17. Łuk Triumfalny, Ryga. J.D. Gottfried, 1817
 Fig.17. Triumphal Arch, Riga. J.D. Gottfried, 1817

Ryc.14. Łotewska Opera Narodowa, Ryga. L. Bohnstedt, 1860-1863, R. Schmaeling 1887
 Fig.14. Latvian National Opera House, Riga. L. Bohnstedt, 1860-1863, R. Schmaeling 1887

Ryc.18. Ryga, kamienica czynszowa: wnętrze, jadalnia. Architekt nieznan, 1787
 Fig.18. Riga, tenement house: interior, dining room. Architect unknown, 1787

Wraz z początkiem dwudziestego stulecia nadeszło kolejne ożywienie form neoklasycystycznych i odrodzenie symetrii oraz harmonii proporcji wobec trwających około dwóch dekad profuzji manieri Art Nouveau. Znakomitym przykładem ponownego ożywiania form klasycystycznych u progu modernizmu może być kamienica wielofunkcyjna przy ul. Tērbatas 13 w Rydze, dzieła Jānisa Gailisa, ukończona w 1912 roku. Atoli furorę wśród publiczności europejskiej i amerykańskiej, architektów i wnętrzarzy-plastyków zrobił „nowy neoklasycyzm”, który rozwijał się w latach międzywojennych w dwóch fazach. Pierwszy to architektoniczne formy w stylu Art Déco, czyli lat dwudziestych, oraz bardziej surowy, oszczędny i zredukowany neoklasycyzm lat trzydziestych, określane także mianem ‘Stylu 1937’, którego egzemplifikacją na Łotwie może być gmach Ministerstwa Sprawiedliwości, wzniesiony podług planów Fridrihsa Skujiņša i ukończony w latach 1936-1938. Monumentalny budynek łotewskiego Ministerstwa Sprawiedliwości można śmiało porównać z analogicznymi obiektami reprezentującymi modernistyczny neoklasycyzm, jak choćby Pałac Ligi Narodów w Genewie (architekci: Carlo Broggi, Julien Flegenhaimer, Camille Lefèvre, Henri-Paul Nénot i Joseph Vago, 1929-1938), ignorując w tym przypadku ideologiczno-polityczne impoderabilia, a skupiając się na analogiach manieri i estetycznej *genre'u* obu obiektów³².

Zgoła inaczej przedstawia się, co się tyczy architektury neoklasycystycznej, ten niezwykle popularny kierunek w całej kulturze euroatlantyckiej również na ziemiach podzielonej rozbiorem Polski oraz obszarach tworzących późniejszą Łotwę. Na tych terenach występują obficie przykłady architektury dworsko-pałacowej czy też ziemiańsko-szlacheckiej, które przybrały neoklasycystyczny kostium zarówno co do bryły budynku, jak i wnętrza oraz ich wystroju i dekoracyjności, w czym długo popularny był tzw. styl Księstwa Warszawskiego. Wizytówką polskiego neoklasycyzmu w wersji rezydencjonalnej są takie szeroko znane obiekty, jak pałace w Jabłonnej (Henryk Marconi, 1837), Bejskach (Jakub Kubicki, 1802), Walewicach (Hilary Szpilowski, 1773-1793), Śmiełowie (Stanisław Zawadzki, 1797), Małej Wsi (Hilary Szpilowski, 1786), Lubostroni (Stanisław Zawadzki, 1795-1800), pałacyk „Marynki” w Puławach (Piotr Aigner, 1791-1796), Belweder w Warszawie (Jakub Kubicki, 1819-1922) oraz dwory w Modlnicy (przebudowany w 1813), Gołyszynie (1890) i Tułowicach (Hilary Szpilowski 1800) – mając na uwadze oczywiście neoklasycystyczne budownictwo, niejako prowincjonalne, poza Warszawą bądź innymi ośrodkami życia kulturalnego w okupowanym przez zaborców kraju. Analogię do architektury krajowej ziem Łotwy dostrzegamy porównując ją z neoklasycyzmem polskim, czy inaczej mówiąc, nie można zaobserwować znaczących różnic w budownictwie pałacowo-dworkowym w Polsce oraz na obszarach Inflant, Kurlandii i Latgalii. Podobieństwa neoklasycystycznych rozwiązań przywodzą na myśl coś w rodzaju ‘międzynarodowego klasycyzmu’, niezależnie od pluralizmu jego form i rozmaitych stylowych mutacji. Neoklasycystyczną formę wypełnia wszakże odmienna treść, której jądrem był ówczesny romantyzm, rozumiany jako epoka trwająca przez prawie sześć dekad XIX wieku. Neoklasycyzm był dzieckiem oświecenia, atoli w swej dziewiętnastowiecznej wersji reprezentował on zgoła odmienny stan umysłu, nową estetykę i etykę piękną, nową – a raczej odnowioną – duchowość, odrodzenie religijne, wzniosłość (niezależnie od tego czy rewolucyjną, liberalną albo konserwatywną), którym towarzyszyła mesjanistyczna teozofia, romantyczna melancholia

symmetry and harmony of proportions, in contrast to the profusion of the Art Nouveau manner lasting for about two decades. An excellent example of another revival of classicist forms on the brink of modernism can be a multi-function tenement house at 13 Tērbatas Str. in Riga, a work by Jānis Gailis, completed in 1912. However, a sensation among the European and American public, architects and interior designers was created by the “new neoclassicism” which developed in two stages in the interwar years. The first stage were architectonic forms in the Art Déco style, i.e. of the 1920s, an the more austere, frugal and reduced neoclassicism of the 1930s, also known as the ‘1937 Style’ whose exemplification in Latvia can be the edifice of the Ministry of Justice, erected according to the project by Fridrihs Skujiņš, and completed in the years 1936-1938. The monumental building of the Latvian Ministry of Justice can easily be compared with analogical objects representing modernist neoclassicism, such as the Palace of Nations in Geneva (architects: Carlo Broggi, Julien Flegenhaimer, Camille Lefèvre, Henri-Paul Nénot and Joseph Vago – 1929-1938), ignoring in this case the ideological-political imponderables, and focusing on analogies in the manner and aesthetic *genre* of both objects³².

However, as far as the neo-classicist architecture was concerned, that extremely popular trend looked completely different in the whole Euro-Atlantic culture, also in the lands of partitioned Poland and the territories that would later belong to Latvia. Those areas abound in in examples of manorial-palace, or landed gentry–nobility architecture, which took on the neo-classicist costume both regarding the shape of the building, the interiors and their decoration, where the so called style of the Duchy of Warsaw used to be popular for a long time. The showpieces of Polish neoclassicism in its residential version are widely known objects, such as palaces in: Jabłonna (Henryk Marconi, 1837), Bejsce (Jakub Kubicki, 1802), “Marynki” palace in Puławy (Piotr Aigner, 1791-1796), Walewice (Hilary Szpilowski, 1773-1793), Belvedere in Warsaw (Jakub Kubicki, 1819-1922), Śmiełowie (Stanisław Zawadzki, 1797), Mała Wies (Hilary Szpilowski, 1786), Lubostron (Stanisław Zawadzki, 1795-1800) and manor houses in: Modlnica (altered in 1813), Gołyszyn (1890) and Tułowice (Hilary Szpilowski 1800) – naturally taking into account provincial neo-classicist buildings, outside Warsaw or other centres of cultural life in the country occupied by enemy forces. The same analogy as in the country architecture of Latvia can be observed while comparing it to Polish neoclassicism; or in other words, no significant differences in the palace-manorial building in Poland and the territories of Livonia, Courland and Latgale can be observed. Similarities in neo-classicist solutions bring to mind a kind of ‘international classicism’, regardless of its pluralism of forms and diverse stylistic mutations. However, the neo-classicist form was filled with different content the core of which was the Romanticism of the times, understood as an epoch lasting for almost six decades of the 19th century. Neoclassicism was the offspring of the Enlightenment, though in its nineteenth-century version it represented an entirely different state of mind, a new aesthetics and ethics of beauty, new – or rather renewed – spirituality, a religious revival, grandeur (regardless whether it was revolutionary, liberal or conservative), which were accompanied by messianic theosophy, romantic melancholy and existential reverie, exaltation and the feeling of *Weltschmerz*. In Poland after the

i egzystencjalna zaduma, egzaltacja oraz nastroj *Weltschmerz*. W Polsce po Kongresie Wiedeńskim kultywowano legendę napoleońską oraz utrwalano nadzieję i walkę o odzyskanie zjednoczonego bytu narodowego i państwowego³³.

Co się tyczy relacji na styku neoklasycyzmu i romantyzmu, oblicze owych stylów, pojęć i postaw w Rydze i na prowincji łotewskiej kształtowało się inaczej. W samej metropolii przeżywała ludność mieszczańska, natomiast kulturę ówczesnej Łotwy tworzyła arystokracja i ziemiaństwo, przeważnie pochodzenia niemieckiego, potomkowie Kawalerów Mieczowych, już wówczas, u schyłku XIX wieku, nazywanych pogardliwie przez rdzenną ludność „niemieckimi baronami”. Sytuacja tej sfery, czy jak kto chce – klasy, była dwuznaczna. Pozostawali oni wiernymi i lojalnymi, aż do końca w 1917 roku, poddani imperatorów rosyjskich. Alści bliskie pokrewieństwo, wspólnota kulturalna i duchowa tworzyły silną więź z królami pruskimi i niemieckimi imperatorami. Przeto romantyzm polski był jakże odmienny od romantyzmu niemieckiego, mając na myśli oczywiście nadbałtyckich Niemców, naturalnie ówczesną szlachtę. Wystarczy przypomnieć, że jeśli Napoleon I dawał, może złudne, nadzieje dla Polaków, to dla wszystkich Niemców Bonaparte był uzurpatorem, tyranem i dyktatorem. Z germańskiego sentymentalizmu preferującego romantyczną uczuciowość wywodzi się sedno niemieckiego idealizmu, który położył podwaliny pod filozofię Immanuela Kanta, a którą rozszerzył i wzbogacił również o idee historyzmu, Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Tę w gruncie rzeczy zachowawczą ideę uznać można za schyłek ideologii oświecenia i początek ewolucyjnego konserwatyzmu, którego twórcą był filozof brytyjski Edmund Burke, autor przełomowych w tym względzie dzieł, takich jak *Dociekania filozoficzne o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna* (1757) oraz *Rozważania o rewolucji we Francji* (1790)³⁴. Tak zatem w łonie tej samej sfery społecznej, nie wyłączając oczywiście polskich i łotewskich warstw uprzywilejowanych, neoklasycyzm towarzyszył rewalizacji i upadkowi feudalizmu (mając na myśli rycerski etos tej formacji), niezależnie od przemian dziewiętnastowiecznego romantyzmu i przekształcenia go w pozytywizm, a następnie w secesyjno-modernistyczny czas przełomu stuleci. Pora przeto na kilka przykładów neoklasycyzmu na ziemiach Łotwy, nie zapominając, iż styl ten bardziej był reprezentatywny w architekturze krajowej niż w samej Rydze. Arystokracja i szlachta bałtycka nie wznosiła prestiżowych budowli w Rydze i w innych miastach, kontentując się budową i ozdabianiem prowincjonalnych rezydencji, w przeciwieństwie do polskich wielmożów, nie zadowolających się li tylko pałacami na tych czy innych kresach, ale budujących wspaniałe rezydencje miejskie, jak choćby w Warszawie, Krakowie, Wilnie, Lwowie bądź Poznaniu. W przeciwieństwie do skromnego stanu posiadania neoklasycyzmu w Rydze, na obszarach obecnej Łotwy powstało z końcem XVIII i XIX wieku grubo ponad trzysta budowli w stylu neoklasycystycznym, historyzująco-eklektycznym, niekiedy zaś, zgodnie z ówczesną europejską modą, jak czynił to z upodobaniem Karl Friedrich von Schinkel, łączących w jednym obiekcie elementy neoklasycyzmu i neogotyku³⁵.

Congress of Vienna, the Napoleonic legend was cultivated, and the hope and struggle for regaining the united national and state existence were kept up³³.

As far as relations at the meeting point of neoclassicism and Romanticism were concerned, the image of those styles, notions and attitudes was formed differently in Riga and in the Latvian provinces. In the metropolis itself the bourgeoisie was predominant, but the culture of Latvia at the time was created by the aristocracy and landed gentry, mostly of German origin, descendants of the Livonian Brothers of the Sword, even then at the end of the 19th century contemptuously labelled “German barons” by the native inhabitants. The situation of that sphere or class – as some call it – was ambiguous. Until 1917, they remained faithful and loyal subjects of the Russian Emperors. However, close family relations, cultural and spiritual ties created a strong bond with the kings of Prussia and German Emperors. Therefore, the Polish Romanticism differed radically from the German Romanticism, naturally considering the Baltic Germans and noblemen, at that. Suffice it to remember, that if Napoleon I gave Poles illusory hopes, to all Germans Bonaparte was a usurper, tyrant and dictator. The German sentimentalism preferring romantic emotionalism was the springboard for the essence of the German idealism which laid foundations for the philosophy of Immanuel Kant which, in turn, was expanded and enriched with the historicist idea by Georg Wilhelm Friedrich Hegel. That, basically, conservative idea could be regarded as the end of the Enlightenment ideology and the beginning of evolutionary conservatism whose creator was the British philosopher, Edmund Burke, the author of ground-breaking works in this respect, such as: *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) and *Reflections on the Revolution in France* (1790)³⁴. Thus, within the same social sphere, naturally not excluding the Polish and Latvian privileged class, neoclassicism accompanied revivalism and the fall of feudalism (meaning the chivalric ethos of that formation), regardless of changes in the nineteenth-century Romanticism and its transformation into positivism, and then into the Secession-modernist period at the turn of the centuries. Therefore, it is time for a few examples of neoclassicism in Latvia, not forgetting that the style was better represented in the country architecture, than in Riga itself. The Baltic aristocracy and nobility did not have prestigious buildings erected in Riga and other cities, but contented with building and decorating provincial residences, in contrast to Polish magnates who were not satisfied by palaces in borderlands, but had magnificent town residences built, for instance in Warsaw, Krakow, Vilnius, Lviv or Poznan. In contrast to the modest store of neoclassicism in Riga, towards the end of the 18th and in the 19th century in the area of the present-day Latvia more than three hundred buildings were erected in the neo-classicist, historicist-eclectic style and sometimes even in accordance with the European fashion of the times, as Karl Friedrich von Schinkel liked doing, combining elements of neoclassicism and neo-Gothic in one object³⁵.

tłum. V.M.

- ¹ B. Marconi, *O sztuce konserwacji*, Warszawa 1982; E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław 1994; A. Kadłuczka, *Konserwacja zabytków i architektoniczne projektowanie konserwatorskie*. Podręcznik dla studentów wyższych szkół technicznych, Kraków 1999.
- ² Z. i T. Tołłoczko, *Preliminaria do historycznych, socjokulturowych i artystycznych problemów rozwoju architektury, urbanistyki oraz konserwacji zabytków Placu Ratuszowego, a także zespołu „Kamienicy Czarnoglów-ców” w Rydze* [w:] idem, *Architectura sine historiae nihil est. Z dziejów architektury i urbanistyki ziem Łotwy*, Kraków 2013, s. 51-71.
- ³ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1990, s. 61-62; T. Chrzano-wski, *Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów. Zarys dziejów*, War-szawa 1993, s. 401; *Wilno. Przewodnik krajoznawczy Juliusza Kłosa Prof. Uniwersytetu Stefana Batorego*. Wydanie trzecie poprawione, Wilno 1937, s. 21; *Lietuvos dزدžiosios Kunigaikštystės Valdovų Rūmai ir jų Atkūrimas Europinės Patirties Kontekste / The Palace of the Grand Dukes of Lithuania and its restoration with the context of the European experience*, V. Dolinskas, D. Steponavičienė (ed.), Vilnius 2009, passim.
- ⁴ Z. i T. Tołłoczko, *Berliner Stadtschloss – wczoraj, dziś, jutro? Remini-scencje historyczno-konserwatorskie*, Teka Komisji Urbanistyki i Archi-tektury O/PAN w Krakowie, T. XXX, 1999, s. 137-156; R. Petras, *Das Schloss in Berlin. Von der Revolution 1918 bis zur Vernichtung 1950*, Berlin – München 1992, s. 77-115; Z. Tołłoczko, *Architektura i społeczeństwo. Przegląd zagadnień budownictwa i urbanistyki w Niem-czech od około roku 1850 do około roku 2000. Od późnoromantycznego historyzmu do późnego socmodernizmu*, Kraków 2005, s. 11-54.
- ⁵ Z. i T. Tołłoczko, *Preliminaria...*, op. cit., s. 67, 70-71; J. Rosikoń, *Ratusze w Polsce / Town halls in Poland / Rathäuser in Polen*, Warszawa 2000, s. 286-293; J. Krasniņš, *Rīgas Rātslaukums*, Rīga 2000.
- ⁶ M.M. Drozdowski, A. Zahorski, *Historia Warszawy*, Warszawa 1975; M.I. Kwiatkowska, M. Kwiatkowski, *Historia Warszawy XVI-XX wieku. Zabytki mówią*, Warszawa 1998; T.S. Jaroszewski, *Architektura rezydencjonalna wielkiej burżuazji Warszawskiej w latach 1864-1914* [w:] idem, *Od klasycyzmu do nowoczesności. O architek-turze polskiej XVIII, XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 122-157; W. Braniewski, *Historię w architekturze XIX wieku* [w:] *Sztuka Świata*, tom 8, A. Lewicka-Morawska (red.), Warszawa 1994, s. 164 i n.; K. Stefański, *Architektura XIX wieku na ziemiach pol-skich*, Warszawa 2005, s. 80-83; P. Trzeciak, *Zwycięstwo i zmierzch awangardy. Architektura lat 1900-1960* [w:] *Sztuka Świata*, tom 8, op. cit., s. 311-349; W. Kosiński, *Wojna, powojnie, socrealizm* [w:] *Dzieje architektury w Polsce*, Kraków 2003 (?), s. 325-342.
- ⁷ J. Lejnicks, *Rīgas Arhitektūra / Apxumekmupa Puzu / Riga's Architec-ture*, Rīga 1989, s. 80-81, 176, 82; R.A.M. Stern, *Modern Classicism*, London 1988, s. 8-55; Z. Tołłoczko, *Architektura klasycyzmu w XX wieku. Kontynuacja czy neostyl?*, Cz. I, Hybryda, Pismo Artystyczno-Literackie Stowarzyszenia Twórczego Polart, nr 14/2009, s. 37-45; Z. Tołłoczko, *Architektura klasycyzmu w XX wieku. Kontynuacja czy neostyl?*, Cz. II, Hybryda, Pismo Artystyczno-Literackie Stowa-rzyszenia Twórczego Polart, nr 15/2010, s. 47-60; A. Ryabushin, N. Smolina, V. Quilici, *Soviet Architecture 1917-1991*, New York 1992; *Haller de Arquitectura. Ricardo Bofill*, exhibition catalogue, London 1981.
- ⁸ H. Faryna-Paszkiwicz, M. Omilanowska, R. Pasieczny, *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 2003, s. 316; A. Papadakis, *Architectural Design for Today*, London 1991, s. 146-147; A. Miłobędzki, *Architektura ziem Polski. Rozdział europejskiego dziedzictwa / The Architecture of Poland. A Charter of the European Heritage*, Kraków / Stacow 1994, passim.
- ⁹ Ю. М. Васильев, *Классицизм в архителктуре Пuzu*, Pura 1961; S. Lorentz, A. Rottermund, *Klasycyzm w Polsce. Dzieje sztuki w Polsce / Geschichte der Kunst in Polen*, Warszawa 1984; *Klasycyzm i klasycyzmu*, M. Poprzęcka (red.), Materiały z Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, listopad 1991, Warszawa 1994; R. Marcinek, *Klasycyzm* [w:] *Dzieje architektury w Polsce...*, op. cit., s. 203-234; K. Stefański, op. cit., passim; S. Kostof, *A History of Architecture. Setting and Rituals*, New York 1995, s. 3-19.
- ¹⁰ N. Pevsner, J. Fleming, H. Honour, *Encyklopedia architektury*, Warszawa 1992, s. 187-189; Z. Dmochowski, *Dzieła architektury w Polsce*, Londyn 1956, s. 324 i n.; *Oksfordzka ilustrowana encyklopedia sztuki*, J.J. Norwich (red.), Łódź 1994, s. 257-258.
- ¹¹ J. Lejnicks, op. cit., s. 22, 40, 86; Z. i T. Tołłoczko, *Johann Daniel Felsko (1813-1902. Architekt i urbanista – twórca nowoczesnej Rygi* [w:] *Architectura sine historiae...*, op. cit., s. 171-183; D. Lāce, *Johana Daniela Felsko jēguldijums dzīvojamō ēku celtniecībā 19. gadsimtā* [w:] *Arhitektūra un māksla Rīga. Idejas un objekti*, Rīga 2004, s. 82 i n.
- ¹² W. Tatariewicz, *Sztuka Stanisława Augusta a klasycyzm* [w:] *Kla-sycyzm. Studia nad sztuką polską XVIII-XIX wieku*, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, październik 1965, Warszawa 1968, s. 5-14; E. Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 2000.
- ¹³ W. Tatariewicz, *Dominik Merlini*, Warszawa 1955; J. Zilgalvis, *Dau-gavas muižas:18.gs.-20.gs. sākums*, Rīga 2002, passim; T.S. Jaroszew-ski, *Architektura doby Oświecenia w Polsce. Nurty i odmiany*, Wrocław 1971; R. Kaminska, *Latgales baznīcu dibinātāju un Ceļuju portretējumi 18.gs.-19.gs. pirmajā pusē / Potrety fundatorów i budowniczych kościołów w Inflantach Polskich w XVIII wieku i pierwszej połowy XIX* [w:] *Połu kultura zīmes Latvijā / Śladami kultury polskiej na Łotwie*, Z. Tołłoczko, *Levadvārdi / Slovo wstępne*, Rīga 2007, s. 72-87; R.A.M. Stern, op. cit., s. 130-131, 150 i n., 158 i n., 182 i n., 252 i n., 274; S. Cantacuzino, *Re-architecture. Old Buildings / New Uses*, New York 1989, passim; Z. Tołłoczko, *Wybrane problemy współczesnej estetyki architektonicznej*, Kraków 1995, s. 3-194; W. Amsoneit, *Contemporary European Archi-tects*, Köln 1991, s. 6, 65; Z. Tołłoczko, *Robert A.M. Stern – mistrz klioarchitektury. Ze studiów nad estetyką i etyką architektury współczesnej*, Czasopismo Techniczne, z. 3-A/1996, s. 21-70; Z. i T. Tołłoczko, *Prolegomena do socjologii architektury postmodernistycznej u schyłku XX wieku*, Czasopismo Techniczne, z.1-A/1994, s. 1-29.
- ¹⁴ D. Outram, *Panorama Oświecenia*, Warszawa 2008, s. 210 i n., 241 i n.
- ¹⁵ H.W. Janson, D.J. Janson, *Historia sztuki od czasów najdawniejszych po dzień dzisiejszy*, Warszawa 1993, s. 555-603; H. Honour, J. Flem-ing, *Historia sztuki świata*, Warszawa 2006, s. 614-688; D. Watkin, *Historia architektury zachodniej*, Warszawa 2001, s. 312-463.
- ¹⁶ Z. i T. Tołłoczko, *Barok i rokoko na Łotwie. Pałac książąt Kurlandii w Jelgawie. Kartki z dziejów budowy i konserwacji* [w:] idem, *Architec-tura sine historiae nihil est...*, op. cit., s. 101-111; *Ernst Johann Biron 1690-1990. Katalog der Ausstellung im Schloss Rundāle / Ruhental, Rundāle 1992*, passim; Z. i T. Tołłoczko, *Barok i rokoko na Łotwie. Letnia rezydencja książąt Kurlandii (Pałac-Muzeum) w Rundāle* [w:] idem, *Architectura sine historiae nihil est...*, op. cit., s. 113-127.
- ¹⁷ Z. i T. Tołłoczko, *Z dziejów klasycyzmu na Łotwie na przykładzie Pala-cu w Mežotne* [w:] idem, *Architectura sine historiae nihil est...*, op. cit., s. 129-147; I. Lancmanis, *Etappen auf Lebensweg Ernst Johann Biron in der widerspiegelung der historischen quellen* [w:] *Ernst Johann Biron...*, op. cit., s. 8-28; A. Kraushar, *Bourboni na wygnaniu w Mitawie i Warszawie. Szkic historyczny 1798-1805*, Warszawa 1899; M. Arpad, *Kolonie Rzeczypospolitej*, Warszawa 2006; I. Lancmane, *Ikongraphie von Ernst Johann Biron* [w:] *Ernst Johann Biron...*, op. cit., s. 45-56.
- ¹⁸ Z. i T. Tołłoczko, *Z zagadnień zachodniochrześcijańskiej architektury łotewskiej na przykładzie Rygi* [w:] *Architectura sine historiae nihil est...*, op. cit., s. 27-28.
- ¹⁹ Z. Tołłoczko, *Ze stanu badań nad neoklasycyzmem krakowskim na przykładzie Collegium Kollataja Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Czaso-pismo Techniczne z. 1-A/1994, s.30-31; R. Przybylski, *Klasycyzm czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*, Warszawa 1983, cyt.za: A. Zahorski, *Spór o Stanisława Augusta*, Warszawa 1988, s. 429.
- ²⁰ R. Przybylski, ibidem.
- ²¹ Ibidem; J. Maciejewski, *Uniwersalizm i swoistość polskiego oświecenia* [w:] *Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej*, J. Kłoczowski (red.), Lublin 1989, t. I, passim; P. Trzeciak, *Historia, psychika, architektura*, Warszawa 1988, s. 8; J. Białostocki, *Kryzys pojęcia stylu*, Biuletyn Historii Sztuki 1978, nr 1, s. 3.
- ²² M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, *Architektura neoklasycyzna w Krako-wie*, Rocznik Krakowski, nr 24, 1933, s. 119-198; B. Leśnodorski, K. Opalek, *Mysł Oświecenia w Krakowie*, Kraków, 1955, passim; K. Grzybowski, *Rzeczy odległe a bliskie. Rozmyślenia o historii Polski*, Warszawa 1971, passim; A. Żeleńska-Chełkowska, *Feliks Radwański senator Rzeczypospolitej Krakowskiej (1756-1826)*, Kraków 1982; Z. Tołłoczko, *Ze stanu badań nad neoklasycyzmem krakowskim...*, op. cit., s. 30-42; W. Tatariewicz, *O pojęciu typu w architekturze*, Przegląd Historii Sztuki, nr 1-2, 1983; H. Honour, *Sztuka a rewolu-cja* [w:] idem, *Neoklasycyzm*, Warszawa 1972, passim; M. Porębski, *Rewaloryzacja w świetle historii* [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego*.

- Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988, s. 671.
- ²³ A. Walicki, *Uniwersalizm i narodowość w polskiej myśli filozoficznej i koncepcjach mesjanistycznych epoki Romantyzmu* [w:] *Uniwersalizm i swoistość kultury polskiej*, J. Kłoczowski (red.), Lublin 1990, t. II, passim; M. Król, *Podróż romantyczna*, Paryż 1988, s. 34, 35; M. Janion, *Romantyzm. Studia o ideach i stylu*, Warszawa 1975; A. Hauser, *Filozofia historii sztuki*, Warszawa 1970; J. Gympel, *Historia architektury od czasów antyku do czasów współczesnych*, Köln 1996, s. 62-79; A. Hauser, *Spoleczna historia sztuki i literatury*, t. 1, 2, Warszawa 1974; M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Warszawa 1975; M. Janion, M. Żmigrodzka, *romantyzm i historia*, Warszawa 1973.
- ²⁴ Z. Tołłoczko, „Sen architekta” czyli o historii i historyzmie architektury XIX i XX wieku, Kraków 2002, s. 11-96; F. Claudon, C. Noisette de Crauzat, G. Pillement, K. Roschtz, G. Tiber, *Encyklopedia romantyzmu. Malarstwo, rzeźba, architektura, literatura, muzyka*, Warszawa 1992, s. 7-36, 169-218; Z. Tołłoczko, *Główne nurty historyzmu i eklektyzmu w sztuce XIX wieku*, T. I, *Architektura*, Podręcznik dla studentów wyższych szkół technicznych, wydanie drugie uzupełnione i poprawione, Kraków 2011, s. 9-80, 157-263; J. Kęłowski, *Dzieje sztuki polskiej. Panorama zjawisk od zarania do współczesności*, Warszawa 1987, s. 166-182.
- ²⁵ K. Stefański, op. cit., s. 36-37; R. Marcinek, *Klasycyzm* [w:] *Dzieje architektury w Polsce...*, op. cit., s. 220-234; *Sztuka Warszawy*, M. Karpowicz (red.), Warszawa 1986; A. Lauterbach, *Corazzi Antonio* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. IV, Kraków 1938.
- ²⁶ J. Lejnicks, op. cit., s. 63-75; J. Krastiņš, *Rīgas Arhitektūras Meistari 1850-1940 / The Masters of Architecture of Riga 1850-1940*, Rīga 2002, s. 10-13; В.А. Чантурия, Й. Минкявичюс, Ю.М. Васильев, К. Алтмоа, *Белоруссия, Литва, Латвия, Эстония. Справочник – путеводитель*, Москва 1986, с. 397-435, 234, 235; K. O'Connor, *Culture and customs of the Baltic states*, Westport (C.T.) 2006, s. 181; R. Barlas, *Winnie Wong Latvia*, Salt Lake City (U.T.) 2010, s. 98.
- ²⁷ J. Lejnicks, op. cit., s. 27-29, 40-41; A. Bartczak, *Franciszek Maria Lanci*, *Budownictwo i Architektura*, 1954; A. Rottermund, *Jean-Nicolas-Louis Durand a polska architektura 1 połowy XIX wieku*, Wrocław 1990.
- ²⁸ Z. i T. Tołłoczko, *Ze studiów nad recepcją problemów architektury między neoklasycyzmem i historyzmem w sztuce krajów nordyckich XIX wieku / The studies on reception of architectural problems between neoclassicism and historicism in the art of Nordic countries in the 19th century*, *Wiadomości Konserwatorskie / Journal of Heritage Conservation*, nr 32/2012, s. 7-30; idem, *Z zagadnień narodowego romantyzmu w architekturze Helsinek i Rygi na przełomie XIX i XX wieku. Przyczynek do dziejów historyzmu i eklektycznej secesji w sztuce* około 1900 [w:] idem, *Architectura sine historiae nihil est...*, op. cit., s. 265-300.
- ²⁹ J. Lejnicks, op. cit., s. 84-85, 104; Z. i T. Tołłoczko, *Johann Daniel Felsko...*, op. cit., s. 174; D. Lāce, *Johana Daniela Felsko...*, op. cit., s. 82.
- ³⁰ *The Heritage of Religious Architecture and Art in Riga*, M. Levina, J. Zilgalvis, A. Tipāne, D. Čoldere, V. Banga (red.), Rīga 2010, s. 126-133; J. Lejnicks, op. cit., s. 104-105; Z. i T. Tołłoczko, *Na tropach recepcji architektury neobizantyjsko-ruskiej i neoruskiej na Łotwie* [w:] idem, *Architectura sine historiae nihil est...*, op. cit., s. 167-168; J. Bartoszewicz, *Kościół Warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1855, s. 331-345; J.A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, Warszawa 1977, s. 84.
- ³¹ В.А. Чантурия, et al., op. cit., s. 231.
- ³² J. Krastiņš, op. cit., s. 91-92, 272-274; J. Lejnicks, op. cit., s. 94; Z. i T. Tołłoczko, *Z zagadnień nowej formy w architekturze na przełomie XIX i XX wieku. Pomiedzy późnym historyzmem a neohistoryzmem i eklektyzmem nieawangardowej nowoczesności*, Cz. I, *Hybryda. Pismo Artystyczno-Literackie Stowarzyszenia Twórczego Polart*, nr 20/2012, s.45-61; Z. Tołłoczko, *Architectura perennis. Szkice z historii nieawangardowej architektury nowoczesnej pierwszej połowy XX wieku (ekspresjonizm – art déco – neoklasycyzm)*, *Prace Komisji Urbanistyki i Architektury 3*, PAN Oddział w Krakowie, Kraków 1999, s. 63-89; A. Perret, *Contribution à une théorie de l'architecture*, Paris 1952; P. Krakowski, *Sztuka Trzeciej Rzeszy*, Vienna – Kraków 1994; A. Miłobędzki, op. cit., s. 112-125; Z. Tołłoczko, *Z problemów koincydencji Art Déco i ekspresjonizmu*, Część I, / *On the issue of coincidence of Art Déco and expressionism*, Part I, *Wiadomości Konserwatorskie / Conservation News* 28/2010, s. 31-48; idem, *Z problemów koincydencji Art Déco i ekspresjonizmu*, Część II, / *On the issue of coincidence of Art Déco and expressionism*, Part II, *Wiadomości Konserwatorskie / Conservation News* 29/2011, s. 9-26; A. Sieradzka, *Art Déco w Europie i w Polsce*, Warszawa 1996.
- ³³ M. Porębski, *Dzieje sztuki w zarysie. Wiek XIX i XX*, Tom 3, Warszawa 1988, s. 7-18; C. Mignot, *Architektur des 19. Jahrhunderts*, Köln 1994, s. 14-101; J. Białostocki, *Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej naszej ery*, Warszawa 2001, s. 570-586, 608-628; T. Mikucki, *Polskie „odkrycie” architektury doryckiej w XVIII wieku* [w:] *Podług nieba i zwyczaj polskiego...*, op. cit., s. 405-414.
- ³⁴ *Historia sztuki świata*, Tom 6, *Rococo. Neoklasycyzm. Romantyzm. Realizm. Modernizm*, Warszawa 2000, s. 206 i n., 268-291; Z. Tołłoczko, *Główne nurty...*, op. cit., s. 11-80; A. Wielomski, *Konserwatyzm. Główne idee, nurty i postacie*, Warszawa 2007.
- ³⁵ Z. Tołłoczko, „Sen architekta”..., op. cit., s. 61-96; D. Watkin, T. Mellinshoff, *German Architecture and the Classical Ideal 1740-1840*, London 1987; D. Dolgner, *Historismus Deutsche Baukunst 1815-1900*, Leipzig 1995, s. 50-61, 86-88.

Streszczenie

Niniejszy esej jest próbą zwięzłego ujęcia cech charakterystycznych dla łotewskiego i polskiego neoklasycyzmu. W tej części studium autorka skupiła swą uwagę na różnicach i podobieństwach architektury obu metropolii oraz nad neoklasycyzmami w budynkach użyteczności publicznej, które były świadectwem oświeceniowego racjonalizmu, jak i romantycznego tradycjonalizmu i kolejnego antycznego rewiwalizmu.

Abstract

This essay is an attempt at a brief description of features characteristic for the Latvian and Polish neoclassicism. In this part of the study the author focuses her attention on differences and similarities of architecture in the two metropolises, and the neo-classicisms in public utility buildings which were the evidence of the Enlightenment rationalism, the Romantic traditionalism and another antiquity revival.